

ΕΝΑ

Ινστιτούτο
Εναλλακτικών
Πολιτικών

ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΩΝ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΝΟΜΑΔΩΝ

ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΟΥ ΨΗΦΙΑΚΟΥ ΝΟΜΑΔΙΣΜΟΥ
ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΠΤΙΚΗ ΤΩΝ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΝΟΜΑΔΩΝ

Σοφία Κατράνα, MBA

ΕΝΑ

Ινστιτούτο
Εναλλακτικών
Πολιτικών

ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΩΝ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΝΟΜΑΔΩΝ¹

ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΟΥ ΨΗΦΙΑΚΟΥ ΝΟΜΑΔΙΣΜΟΥ
ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΠΤΙΚΗ ΤΩΝ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΝΟΜΑΔΩΝ

Σοφία Κατράνα,
MBA Ψηφιακό Επιχειρείν,
Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής

Σεπτέμβριος 2022

¹ Η παρούσα ανάλυση βασίζεται στη Διπλωματική Εργασία του ΠΜΣ: MBA στο Ψηφιακό Επιχειρείν του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής. Για σχόλια και παρατηρήσεις που συνέβαλαν στη βελτίωση του κειμένου ευχαριστώ θερμά τους κ.κ. Πρόδρομο Γιαννά, Παναγιώτη Σκευοφύλακα και Βαγγέλη Βιτζηλαίο.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο δεύτερο μέρος της ανάλυσής μας για τον ψηφιακό νομαδισμό², θα παρουσιάσουμε τα ευρήματα της έρευνάς μας, καθώς απευθυνθήκαμε στους ίδιους τους ψηφιακούς νομάδες (Ψ.Ν.) ανά τον κόσμο, ώστε να μάθουμε όσο το δυνατόν περισσότερα γι' αυτούς.

Οι έρευνες που μελετήσαμε και παρουσιάστηκαν στο προηγούμενο πρώτο μέρος, επικεντρώνονταν στο προφίλ των Ψ.Ν., στους λόγους που αποφάσισαν να ζήσουν έτσι, στα θετικά και αρνητικά αυτού του τρόπου ζωής, αλλά και στην κριτική που ασκείται. Σε αυτό το πλαίσιο, αναφερθήκαμε στις προκλήσεις με τις οποίες έρχονται αντιμέτωποι, τόσο οι ίδιοι, όσο και οι επιχειρήσεις που συνεργάζονται μαζί τους, αλλά και στη συλλογιστική για τον *ευέλικτο καπιταλισμό* του Richard Sennett (2010).

Η πρωτογενής έρευνα που παρουσιάζεται εδώ, επεκτείνεται και σε άλλα θέματα, ενώ εισάγει και νέους όρους. Επιπλέον, επιχειρούμε να συνδέσουμε τα αποτελέσματά της, με φαινόμενα που λαμβάνουν χώρα, αυτήν τη στιγμή στις κοινωνίες παγκοσμίως, όπως η Μεγάλη Παραίτηση³. Στο τέταρτο και τελευταίο μέρος της ανάλυσής μας δε, επιχειρούμε να συνδέσουμε την έρευνά μας και με τη μετανάστευση. Αναφερόμαστε επίσης εκτενώς στο εργασιακό πλαίσιο που έχει διαμορφώσει ο ψηφιακός κόσμος. Θέλουμε να δείξουμε έτσι, ότι ο ψηφιακός νομαδισμός δεν είναι ένα φαινόμενο, που εξελίσσεται αυτόνομα σε κάποιες γωνιές της γης, αλλά έχει άμεση σχέση με όσα διαδραματίζονται στον χώρο της εργασίας, της οικονομίας και του υφιστάμενου συστήματος παραγωγής.

Η εμπειρική μας έρευνα περιέχει την ποσοτική ανάλυση, η οποία στη συνέχεια εμπλουτίζεται από την ποιοτική (συνέντευξη με έναν Ψ.Ν., τον κ. Mike Holp), ενώ κάνουμε και χρήση δευτερογενούς έρευνας (ταινία και ντοκιμαντέρ).

² Το πρώτο μέρος εδώ: <https://www.enainstitute.org/publication/%cf%84%ce%bf-%cf%86%ce%b1%ce%b9%ce%bd%cf%8c%ce%bc%ce%b5%ce%bd%ce%bf-%cf%84%cf%89%ce%bd-%cf%88%ce%b7%cf%86%ce%b9%ce%b1%ce%ba%cf%8e%ce%bd-%ce%bd%ce%bf%ce%bc%ce%ac%ce%b4%cf%89%ce%bd-%ce%b4%ce%b9%ce%b5/>

³ The Great Resignation ή The Big Quit: ο όρος εμφανίστηκε τον Μάιο του 2021 και περιγράφει τον αριθμό ρεκόρ που καταγράφηκε σε παραιτήσεις από την αρχή της πανδημίας, φαινόμενο το οποίο δείχνει να συνεχίζεται (<https://www.weforum.org/agenda/2022/06/the-great-resignation-is-not-over/>).

ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Στην πρώτη φάση αυτής της διαδικασίας, δημιουργήσαμε ένα ανώνυμο διαδικτυακό ερωτηματολόγιο με ερωτήσεις διάφορων τύπων (κλίμακας Likert, πολλαπλών απαντήσεων, ναι ή όχι) στην πλατφόρμα Google Drive. Στη συνέχεια, ζητήσαμε να γίνουμε δεκτοί σε όλα Groups Ψ.Ν. βρήκαμε σε Facebook και LinkedIn και σε όλα μας δέχτηκαν, αναρτήσαμε το link του ερωτηματολογίου, ζητώντας ευγενικά τη συμπλήρωσή του. Αυτή η διαδικασία, διήρκεσε δύο μήνες (από 20/11/21 έως 20/01/22) και ήταν αρκετά δύσκολη, καθώς στην αρχή δεν υπήρχε ανταπόκριση. Όσο όμως αναζητούσαμε Digital Nomad Groups, τόσο το Facebook μας πρότεινε καινούρια. Έτσι, φτάσαμε να γίνουμε μέλη σχεδόν 50 ομάδων (Πίνακας 1).

A/A	M.K.A.	ΓΚΡΟΥΠ	ΜΕΛΗ (000'ς)	ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ	ΧΩΡΑ
1	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS, REMOTE WORKERS & TRAVELING ENTREPRENEURS	3,1	OK	ΑΓΝΩΣΤΟ
2	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS AROUND THE WORLD.	30,2	OK	ΑΓΝΩΣΤΟ
3	FACEBOOK	FULL TIME TRAVELERS AND NOMADS	3,0	OK	ΑΓΝΩΣΤΟ
4	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS - JOBS - LIFESTYLE - TRAVEL	36,8	OK	ΑΓΝΩΣΤΟ
5	FACEBOOK	FREELANCE REMOTE JOBS	112,9	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ	ΑΓΝΩΣΤΟ
6	FACEBOOK	DIGITAL NOMAD JOBS - REMOTE JOBS @LETSWORKREMOETELY	69,7	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ	ΑΓΝΩΣΤΟ
7	FACEBOOK	REMOTE WORK & JOBS FOR DIGITAL NOMADS	129,8	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ	ΑΓΝΩΣΤΟ
8	FACEBOOK	NOMAD HABITAT: REMOTE JOBS FOR DIGITAL NOMADS & REMOTE WORKERS	4,4	OK	ΑΓΝΩΣΤΟ
9	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS JOBS: REMOTE JOB OPPORTUNITIES	99,3	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ	ΑΓΝΩΣΤΟ
10	FACEBOOK	DAHAB DIGITAL NOMADS	1,7	OK	ΑΙΓΥΠΤΟΣ
11	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS BUENOS AIRES	1,3	OK	ΑΡΓΕΝΤΙΝΗ
12	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS	12,4	OK	ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ & ΙΝΔΙΑ
13	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS IN AFRICA COMMUNITY	1,7	OK	ΑΦΡΙΚΗ
14	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS HUB	25,0	OK	ΑΦΡΙΚΗ
15	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS BELGIUM	1,3	OK	ΒΕΛΓΙΟ
16	FACEBOOK	TBILISI DIGITAL NOMADS	6,5	OK	ΓΕΩΡΓΙΑ
17	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS IN GREECE	1,4	OK	ΕΛΛΑΔΑ
18	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS BALI	12,4	OK	ΙΝΔΟΝΗΣΙΑ
19	FACEBOOK	EXPATS WORLD IN DUBLIN	4,5	OK	ΙΡΛΑΝΔΙΑ
20	FACEBOOK	CANARY ISLANDS DIGITAL NOMADS & REMOTE WORKERS	10,6	OK	ΙΣΠΑΝΙΑ
21	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS SPAIN	12,7	OK	ΙΣΠΑΝΙΑ
22	FACEBOOK	FUERTEVENTURA DIGITAL NOMADS & EXPATS	7,4	OK	ΙΣΠΑΝΙΑ
23	FACEBOOK	BARCELONA DIGITAL NOMADS	7,3	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ	ΙΣΠΑΝΙΑ
24	FACEBOOK	GRAN KANARIA DIGITAL NOMADS	13,2	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ	ΙΣΠΑΝΙΑ
25	FACEBOOK	TENERIFE DIGITAL NOMAD COMMUNITY SOUTH AND NORTH	4,7	OK	ΙΣΠΑΝΙΑ
26	FACEBOOK	TENERIFE REMOTE WORKERS & DIGITAL NOMADS	17,1	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ	ΙΣΠΑΝΙΑ
27	FACEBOOK	MALAGA DIGITAL NOMADS	2,6	OK	ΙΣΠΑΝΙΑ
28	LINKEDIN	DIGITAL NOMAD ENTREPRENEURS	1,9	OK	ΙΣΡΑΗΛ
29	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS ITALY	3,3	ΕΚΚΡΕΜΕΙ	ΙΤΑΛΙΑ
30	FACEBOOK	MONTREAL DIGITAL NOMADS	1,2	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ	ΚΑΝΑΔΑΣ
31	FACEBOOK	MEDELLIN EXPATS	16,6	OK	ΚΟΛΟΜΒΙΑ
32	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS CROATIA	8,5	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ	ΚΡΟΑΤΙΑ
33	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS MEXICO	9,5	OK	ΜΕΞΙΚΟ
34	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS SAYULITA / SAN PANCHE	1,9	OK	ΜΕΞΙΚΟ
35	FACEBOOK	BUDAPEST DIGITAL NOMADS	4,1	OK	ΟΥΓΓΑΡΙΑ
36	FACEBOOK	LAGOS DIGITAL NOMADS - ALGARVE, PORTUGAL	3,8	ΕΚΚΡΕΜΕΙ	ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ
37	FACEBOOK	ALGARVE DIGITAL NOMADS	6,4	OK	ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ
38	FACEBOOK	WORLD TRAVELERS & DIGITAL NOMADS AROUND THE WORLD	3,6	OK	ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ
39	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS - EUROPE	12,1	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ	ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ
40	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS ALGARVE	3,1	OK	ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ
41	FACEBOOK	USBON DIGITAL NOMADS & EXPATS	28,5	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ	ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ
42	FACEBOOK	ERICEIRA FREELANCERS & DIGITAL NOMADS	4,3	OK	ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ
43	FACEBOOK	ENTREPRENEURIAL WOMEN IN PORTUGAL	0,5	OK	ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ
44	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS & ENTREPRENEURS IN PORTUGAL, MADEIRA & AZORES	4,7	ΕΚΚΡΕΜΕΙ	ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ
45	FACEBOOK	DIGITAL NOMAD VENTURES	6,0	OK	ΤΑΪΛΑΝΔΗ
46	FACEBOOK	PHUKET DIGITAL NOMADS	3,2	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ	ΤΑΪΛΑΝΔΗ
47	LINKEDIN	DIGITAL NOMAD VENTURES & REMOTE WORK STARTUPS	1,8	OK	ΤΑΪΛΑΝΔΗ
48	FACEBOOK	DIGITAL NOMAD TRIBE	5,2	OK	ΤΑΪΛΑΝΔΗ, ΜΕΞΙΚΟ, ΓΕΩΡΓΙΑ
49	LINKEDIN	DIGITAL NOMAD JOBS - WORK FROM ANYWHERE	3,1	OK	ΤΣΕΧΙΑ

Πίνακας 1
Groups Ψ.Ν. στα οποία γίναμε μέλη σε Facebook & LinkedIn

Από αυτές τις ομάδες, κάποιες δεν μας επέτρεψαν να αναρτήσουμε το ερωτηματολόγιο, σε αντίθεση με κάποιες άλλες ευτυχώς, των οποίων τα μέλη βοήθησαν, ώστε να συγκεντρώσουμε 127 απαντήσεις (n), που επεξεργαστήκαμε με τα προγράμματα Microsoft Excel και SPSS⁴.

Ξεκινώντας με τα δημογραφικά στοιχεία το 44,1% είναι γυναίκες, το 54,3% άνδρες και το 1,6% ανήκει στο μη δυαδικό ή τρίτο φύλο (Γράφημα 1). Η πλειοψηφία των ερωτηθέντων (45,7%) ανήκει στο ηλικιακό γκρουπ των 30 – 40 ετών, με το ηλικιακό γκρουπ των 20 – 30 ετών, να ακολουθεί (22%) (Γράφημα 2). Το 26% των ερωτηθέντων είναι Αμερικανοί, ακολουθούν Γερμανοί και Βρετανοί (από 5,5% η κάθε εθνικότητα) και Γάλλοι, Πορτογάλοι και Ρώσοι (3,9% ανά εθνικότητα) (Γράφημα 3). Σε ό,τι αφορά στην οικογενειακή τους κατάσταση, σχεδόν οι μισοί είναι «ελεύθεροι» (53,5%), ενώ το 37% είναι είτε σε σχέση ή παντρεμένοι (Γράφημα 4). Το 41,7% είναι πτυχιούχοι Πανεπιστημίου και το 29,9% κάτοχοι Μεταπτυχιακού (Γράφημα 5). Σχετικά με το επάγγελμά τους, το 37,8% είναι ελεύθεροι επαγγελματίες και το 33,1% υπάλληλοι εταιρειών που εργάζονται απομακρυσμένα. Το 10,2% είναι ιδιοκτήτες εταιρειών και το 7,9% καινοτόμοι επιχειρηματίες (Γράφημα 6). Το 29,9% δραστηριοποιείται στον κλάδο της Πληροφορικής και το 15,7% ασχολείται με το marketing (Γράφημα 7). Περίπου οι μισοί (51,2%) αμείβονται με παραπάνω από 2.000,00€/μήνα, ενώ υπάρχει κι ένα 18,1% που η αμοιβή του δεν ξεπερνά τα 500,00€/μήνα (Γράφημα 8).

Στο κομμάτι των συναισθημάτων και στο ερώτημα εάν νιώθουν μοναξιά, το 30,7% απάντησε: «καθόλου», το 36,2%: «λίγο» και το 22%: «κάπως» (Γράφημα 9). Στο ερώτημα εάν τους λείπει ο τόπος καταγωγής τους, το 52,8% απάντησε: «καθόλου», το 33,9% «λίγο» και το 8,7% «κάπως» (Γράφημα 10). Τέλος, στο ερώτημα εάν νιώθουν ανασφαλείς μακριά από την πατρίδα τους, πάλι ένα μεγάλο ποσοστό (59,8%) απάντησε «καθόλου», ένα 23,6% «λίγο» και ένα 9,4% «κάπως» (Γράφημα 11).

⁴ Το ερωτηματολόγιο (α' μέρος) είναι διαθέσιμο στο Παράρτημα Α. Οι απαντήσεις που εδώ παρουσιάζουμε συνοπτικά, είναι διαθέσιμες σε μορφή γραφημάτων στο Παράρτημα Β.

Οι περισσότεροι Ψ.Ν. που συμμετείχαν στην έρευνά μας εργάζονται μόνο απομακρυσμένα και ταξιδεύουν πολύ (55,1%), ενώ υπάρχει και ένα 27,6% που επίσης εργάζεται απομακρυσμένα, αλλά δεν ταξιδεύει όσο θα ήθελε (Γράφημα 12). Στο ερώτημά μας γιατί έγιναν Ψ.Ν., οι 5 δημοφιλέστερες απαντήσεις ήταν σε σειρά κατάταξης: η ελευθερία του να ζεις και να εργάζεσαι από οπουδήποτε, η αγάπη για τα ταξίδια, η καλύτερη ισορροπία ανάμεσα σε εργασία και προσωπική ζωή, η ευελιξία του εργασιακού ωραρίου και ο θαυμασμός για τη νομαδική ζωή (Γράφημα 13). Το 74% των συμμετεχόντων έγιναν Ψ.Ν. το διάστημα 2018 – 2021, με το 2021 να παρατηρείται η κορύφωση (Γράφημα 14). Ένα σημαντικό ποσοστό (73,3%) αισθάνεται από «κάπως» έως «πολύ» οικονομικά ασφαλές, ενώ το 25,1% από «λίγο» έως «καθόλου» (Γράφημα 15). Το 70% βγάζει τα ίδια ή παραπάνω χρήματα, ως Ψ.Ν. (Γράφημα 16). Εξαιρετικά ενδιαφέροντα είναι τα ευρήματα που αφορούν την Ασφάλεια Υγείας και το Πρόγραμμα Συνταξιοδότησης, καθώς οι περισσότεροι Ψ.Ν. (55,1% και 63,8% αντίστοιχα), δεν έχουν ούτε το ένα ούτε το άλλο (Γράφημα 17 & Γράφημα 18). Παρόλα αυτά, το 44,9% δηλώνει ότι δε θα εγκατέλειπε για τίποτα αυτόν τον τρόπο ζωής (Γράφημα 19).

Στο ερώτημά μας σε ποια χώρα ζουν αυτήν την στιγμή, οι πέντε πρώτες χώρες (σε απαντήσεις και σε σειρά κατάταξης) ήταν οι: Γεωργία, Μεξικό, Ισπανία, ΗΠΑ και Πορτογαλία (Γράφημα 20). Ενώ όταν ρωτήσαμε, ποια είναι τα κυριότερα πλεονεκτήματα των χωρών αυτών, οι 5 δημοφιλέστερες απαντήσεις ήταν: χαμηλό κόστος ζωής, όμορφη χώρα, εξαιρετικός καιρός, πολλές επιλογές σε δραστηριότητες και εύκολη πρόσβαση (Γράφημα 21). Το 32,3% των Ψ.Ν. μάς απάντησε ότι το σύννηδες διάστημα παραμονής του σε μία χώρα ποικίλλει, το 18,9% μένει συνήθως μέχρι 3 μήνες και ένα 15,7% παραπάνω από 4 μήνες (Γράφημα 22). Το 39,4% μένει σε Airbnb (ή αντίστοιχο) και το 26,8% σε επιπλωμένα διαμερίσματα (Γράφημα 23). Το 21,3% ξοδεύει έως 100,00€/εβδομάδα, το 18,9% έως 200,00€ και άλλο ένα 18,9% έως 300,00€ για διαμονή, φαγητό, μετακινήσεις κλπ (Γράφημα 24).

Σε ό,τι αφορά την Ελλάδα, το 63% δεν την έχει επισκεφθεί ποτέ (Γράφημα 25), ενώ το 75,6% δηλώνει πως «ίσως» (52%) ή «ναι» (23,6%) θα την επέλεγε για να ζήσει ως Ψ.Ν. (Γράφημα 26). Βεβαίως υπάρχει κι ένα 7,9% που απάντησε αρνητικά και στον Πίνακα 2, εξηγεί τους λόγους:

Άσχημες υποδομές / υψηλή εγκληματικότητα / χωρίς εξοικονόμηση δαπανών των παρόμοιων υποανάπτυκτων χωρών
Περιορισμοί λόγω Covid
Ακριβή (χώρα) και δεν τη βρίσκω ιδιαίτερη. Προτιμώ την Τουρκία στην άλλη πλευρά της ίδιας θάλασσας
Μπορώ να επισκεφθώ την Ελλάδα, αλλά δε μπορώ να μείνω μόνιμα
Μαθαίνω μέρη για να μάθω τη γλώσσα τους. Δεν έχω αρκετό χώρο να εξηγήσω, αλλά ψάχνω για μέρη που δε μιλούν Αγγλικά
Θα δυσκολευόμουν πολύ να μάθω την ελληνική γλώσσα
Όχι ή ίσως. Έζησα στην Αθήνα 2 χρόνια, αλλά δε με πειράζει να επισκεφθώ μερικά νησιά ακόμη
Μόνο εάν ο/η σύντροφός μου μπορούσε να γίνει Ψ.Ν., έτσι ώστε να μπορούσαμε να ζήσουμε (στην Ελλάδα) για περισσότερο από μία επίσκεψη
Φαίνεται δυσκίνητη (χώρα) στη Διοίκηση. Η φορολογία είναι ένα από τα κύρια πλεονεκτήματα αυτής της ζωής
Η διαφορά ώρας με τις ΗΠΑ κάνει δύσκολη τη δουλειά (από την Ελλάδα)
Υψηλό κόστος ζωής, παράνοια Covid παρόμοια με άλλες χώρες της ΕΕ, οικοδομούν τον σοσιαλισμό
Μεγάλη ταλαιπωρία με τη Visa

Πίνακας 2
Λόγοι για τους οποίους οι Ψ.Ν. δε θα επέλεγαν την Ελλάδα

Στο τρίτο μέρος της ανάλυσής μας, το οποίο επικεντρώνεται στους ιδανικούς προορισμούς των Ψ.Ν., θα παρουσιάσουμε περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την Ελλάδα.

Στην έρευνά μας διατυπώσαμε όμως και ερευνητικά ερωτήματα (έλεγχοι υποθέσεων)⁵, τα αποτελέσματα των οποίων μας έδειξαν, ότι σχετίζεται το είδος του επαγγέλματος με το μηνιαίο εισόδημα, καθώς τα μεγαλύτερα εισοδήματα προέρχονται από τους ελεύθερους επαγγελματίες (Freelancer).

⁵ Τα εν λόγω ερευνητικά ερωτήματα είναι διαθέσιμα στο Παράρτημα Γ. Για να πάρουμε απαντήσεις, χρησιμοποιήσαμε την εντολή χ^2 test του SPSS και διατυπώσαμε την εξής υπόθεση: Αν το $\alpha=0,05$ και εφόσον $\text{Sig}>\alpha$ = οι μεταβλητές είναι ανεξάρτητες μεταξύ τους και αν το $\alpha=0,05$ και εφόσον $\text{Sig}\leq\alpha$ = οι μεταβλητές είναι εξαρτημένες (υπάρχει συσχέτιση). Οι πίνακες των αποτελεσμάτων του SPSS, για κάθε ερώτημα, παρατίθενται στο Παράρτημα Δ.

Υψηλά αμείβονται ωστόσο και οι υπάλληλοι εταιρειών που εργάζονται απομακρυσμένα (Company Employee Working Remotely) (Πίνακας 5). Με τη σειρά του, το μηνιαίο εισόδημα, σχετίζεται με το αίσθημα οικονομικής ασφάλειας, καθώς παρατηρούμε, ότι η πλειοψηφία των υψηλών εισοδημάτων δηλώνουν πως αισθάνονται από κάπως έως πολύ οικονομικά ασφαλείς. Αντιθέτως, η αμέσως επόμενη ομάδα, δηλ. όσοι κερδίζουν από 0 έως 500,00€ μηνιαίως, στην πλειοψηφία τους, αισθάνονται από καθόλου έως κάπως ασφαλείς οικονομικά (Πίνακας 6). Κάπως έως πολύ οικονομικά ασφαλείς αισθάνονται και οι περισσότεροι Ψ.Ν. που ταξιδεύουν συνεχώς (Πίνακας 7). Η χώρα προέλευσης σχετίζεται με τη χώρα προορισμού. Αν εξαιρέσουμε τους 10 Αμερικανούς που ζουν στην Αμερική, έχουμε 9 άτομα που αυτήν τη στιγμή είναι στο Μεξικό, 4 στην Κολομβία και 1 στην Αργεντινή. Αντίστοιχα, από τους 7 Γερμανούς, αφαιρούμε τους 2 που είναι στη χώρα τους και οι υπόλοιποι βρίσκονται σε Ισπανία, Γεωργία και Αίγυπτο. Οι περισσότεροι Βρετανοί είναι σε Ισπανία, Πορτογαλία και Γεωργία (Πίνακας 8).

Επίσης, οι περισσότεροι Ψ.Ν. με χώρα προέλευσης την Αμερική, ανήκουν στο γκρουπ των 30 – 40 ετών, κάτι για το οποίο θα αναφερθούμε και παρακάτω (Πίνακας 9). Με την ηλικία σχετίζεται όμως και η χώρα προορισμού, καθώς η πλειοψηφία που ανήκει στο παραπάνω ηλικιακό γκρουπ, βλέπουμε ότι προτιμά κυρίως τη Γεωργία, το Μεξικό και την Ισπανία. Αντιθέτως, πάνω από 40 ετών είναι οι 7 από τους 10 Ψ.Ν., που αυτήν τη στιγμή ζουν στην Αμερική (Πίνακας 10). Από τους Ψ.Ν. που ταξιδεύουν συνεχώς (χωρίς μόνιμη κατοικία και με μόνιμη κατοικία) που είναι στο σύνολό τους 70 άτομα, οι περισσότεροι απάντησαν ότι ο χρόνος παραμονής τους: α) ποικίλλει και β) φτάνει τους 3 μήνες. Το πρώτο, μάλλον έχει να κάνει με τον χαρακτήρα της νομαδικής ζωής και της ελευθερίας που τη χαρακτηρίζει. Έτσι, όταν ένα μέρος δεν τους ικανοποιεί, προχωρούν στο επόμενο. Το δεύτερο, εικάζουμε ότι έχει να κάνει με τη διάρκεια της Travel / Tourist Visa (90 ημέρες) (Πίνακας 11). Τα κυρίαρχα ηλικιακά γκρουπ της έρευνάς μας (30 – 40 ετών και 20 – 30 ετών) αισθάνονται στην πλειοψηφία τους κάπως και πολύ οικονομικά ασφαλή (Πίνακας 12). Την ίδια στιγμή, τα περισσότερα άτομα που αισθάνονται κάπως και πολύ ασφαλή οικονομικά, νιώθουν από λίγη έως πολλή μοναξιά (Πίνακας 13). Τέλος, από τους 33 Αμερικανούς της έρευνας, οι 27 απάντησαν ίσως και ναι, στο ερώτημά μας, εάν θα επέλεγαν την Ελλάδα ως προορισμό. Στο ίδιο ερώτημα, από τους 7 Γερμανούς και 7 Άγγλους, το ίδιο απάντησαν οι 6 και 6 αντιστοίχως (Πίνακας 14).

Συνοψίζοντας, οι Ψ.Ν. που συμμετείχαν στην έρευνά μας έχουν πολλά κοινά με αυτούς που παρουσιάσαμε στο πρώτο μέρος της ανάλυσής μας, ως προς τα δημογραφικά τους χαρακτηριστικά, τα συναισθήματα, την επιδίωξη της απόλυτης ελευθερίας, αλλά και την προτίμηση προορισμών με χαμηλό κόστος ζωής.

ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Η δεύτερη φάση της έρευνάς μας περιλαμβάνει μία συνέντευξη διάρκειας $\approx 45^6$ με τον Mike Holp (35) έναν Ψ.Ν., που εντοπίσαμε στο LinkedIn κατά τη διάρκεια της προσπάθειάς μας, να συγκεντρώσουμε απαντήσεις για το ερωτηματολόγιό μας και δέχτηκε να μιλήσει για τη ζωή του στο Κο Σαμούι της Ταϊλάνδης ως Digital Nomad. Στις παραγράφους που ακολουθούν, παρουσιάζουμε τα κυριότερα σημεία αυτής της συνέντευξης.

Η διαδικτυακή κουβέντα με τον Mike, ξεκίνησε με τον ίδιο να μας λέει ότι είναι Ψ.Ν. κατά τη διάρκεια των τελευταίων επτά ετών. Σπούδασε Πληροφορική στο Michigan State University και απασχολήθηκε λίγο καιρό με τη δημιουργία εφαρμογών και την κωδικοποίηση. Σύντομα αποφάσισε ότι αυτό δεν ήταν κάτι που του άρεσε και το 2016 αγόρασε ένα εισιτήριο (χωρίς επιστροφή) για την Κόστα Ρίκα, αφήνοντας πίσω του, την πόλη Όστιν του Τέξας, όπου γεννήθηκε και μεγάλωσε και την ίδια του τη χώρα (ΗΠΑ). Στην Κόστα Ρίκα πέρασε ένα διάστημα εξερευνώντας τον τόπο και τις ομορφιές του κι έπειτα από έναν χρόνο περίπου, είχε ήδη βρει δουλειά φτιάχνοντας tour videos με εναέριες λήψεις από drone. Έναν χρόνο μετά, έφυγε για Παναμά και Νότια Αμερική, τονίζοντας ότι όλο αυτό το διάστημα δεν είχε σταθερό εισόδημα. Είχε φύγει με 500 δολάρια ΗΠΑ στην τσέπη, χωρίς να ξέρει τι θα κάνει για να ζήσει. Ένας φίλος του, του πρότεινε να βρίσκει οικοδεσπότες για την Airbnb όσο ταξίδευε και να παίρνει προμήθεια. Βρήκε έτσι έναν τρόπο να ταξιδεύει και να εργάζεται παράλληλα, αναγνωρίζοντας όμως ότι κάτι τέτοιο, είχε μεγάλο ρίσκο. Στη συνέχεια, έφυγε για Μπαλί (Ινδονησία), έναν πολύ δημοφιλή προορισμό για Ψ.Ν., όπως μας αναφέρει κι έπειτα από μερικούς μήνες για Ταϊλάνδη, όπου και παραμένει τα τελευταία δύο χρόνια, κυρίως λόγω της πανδημίας και ασχολείται με το μάρκετινγκ και τη φωτογραφία. Διδάσκει επίσης σε διάφορα μαθήματα εξ αποστάσεως (online courses), μέσω Teachable και Udemy, όσους θέλουν να ξεφύγουν από την «εργασία 9 με 5». Μάλιστα, λέει ότι το μάθημά του, που αφορά το LinkedIn Marketing, έχει 16.000 μαθητές.

⁶ Η συνέντευξη πραγματοποιήθηκε μέσω Zoom στις 13/01/22.

Όταν τον ρωτήσαμε, εάν υπήρξε κάποιο συγκεκριμένο περιστατικό που τον ώθησε να λάβει μια τόσο ριψοκίνδυνη απόφαση, μας είπε ότι στο Όστιν έκανε διανομή φαγητού με το ποδήλατό του, για να πληρώνει το ενοίκιό του και αυτό τον έκανε να σκεφτεί ότι θα πρέπει να υπάρχει ένας καλύτερος τρόπος ζωής από αυτό. Το κόστος ζωής εκεί είναι πολύ υψηλό και σύμφωνα με τον Mike, δεν υπάρχει ποιότητα ζωής, έτσι γνωρίζοντας ότι έχει τις δεξιότητες και ότι αυτά που χρειάζονται για να εργαστεί από οπουδήποτε, είναι ένα laptop, το Internet και ένα τηλέφωνο, πήρε τη μεγάλη απόφαση. Στο Μπαλί συνάντησε κι άλλους ανθρώπους που τον ενέπνευσαν και τον βοήθησαν να πιστέψει ότι ο τρόπος ζωής που είχε διαλέξει, ήταν εφικτός. Καθώς ο Mike ξεκίνησε το 2016, τον ρωτήσαμε για τις δυσκολίες που αντιμετώπισε τότε, ως πρωτοπόρος και η απάντησή του ήταν ξεκάθαρη: κυρίως οικονομικές. Παρόλα αυτά, θεωρεί τον εαυτό του πολύ τυχερό, γιατί πάντα κάτι γινόταν και τα κατάφερνε. Ξεκαθαρίζει ότι ακόμη και τώρα δεν είναι πλούσιος, όμως είναι βέβαιος ότι όσο επιμένει, όλα θα πηγαίνουν καλά. Ως πλεονεκτήματα αυτού του τρόπου ζωής, θεωρεί την ελευθερία και ευελιξία που παρέχει. Μας αναφέρει ότι, εργάστηκε για ένα μήνα σε μία εταιρεία στην Μπανγκόκ και παρόλο που ήταν μία πολύτιμη εμπειρία, έπρεπε να πηγαίνει κάθε μέρα στο Γραφείο. Τελικά, προτίμησε να επιστρέψει στο Κο Σαμούι, όπου μπορεί να εργάζεται από οπουδήποτε και να διαμορφώνει μόνος του το πρόγραμμά του. Η μέρα του ξεκινάει γύρω στις 08:00 ή 09:00, ώστε να μπορέσει να επικοινωνήσει με ανθρώπους που είναι σε διαφορετική ζώνη ώρας, μετά κάνει τζόκινγκ στην παραλία ή παίρνει το μοτοποδήλατό του για μια βόλτα. Όταν επιστρέφει σπίτι, εργάζεται επικοινωνώντας με τα Μ.Κ.Δ.⁷ μέσω του φορητού Η/Υ του, αν και αυτό δεν του παίρνει πολλή ώρα, καθώς έχει αυτοματοποιήσει τις περισσότερες εργασίες (LinkedIn marketing automation). Μετά, είναι ελεύθερος να κάνει ό,τι θέλει... Στα μειονεκτήματα αναφέρει τη μοναξιά και το ότι δεν έχει πάντα σταθερούς πελάτες. Το πρώτο αντιμετωπίζεται στους συνεργατικούς χώρους με τις εκδηλώσεις που διοργανώνονται, ενώ το δεύτερο με τη συνεχή προσπάθεια.

Στο ερώτημα γιατί επέλεξε την Ταϊλάνδη και με ποια κριτήρια επιλέγει προορισμούς γενικότερα, ο Mike μας είπε ότι η Ταϊλάνδη δεν ήταν κάποιος στόχος που είχε θέσει, απλά βρέθηκε εκεί και στη συνέχεια έμεινε λόγω της πανδημίας. Αυτά που πάντα κοιτάει όμως σε ένα μέρος, είναι πρώτα απ' όλα η ποιότητα και το κόστος ζωής. Μας αναφέρει χαρακτηριστικά, ότι για το σπίτι που μένει τώρα, πληρώνει λιγότερο από 300 δολάρια ΗΠΑ τον μήνα, κάτι που είναι αδιανόητο για τις μεγάλες αμερικανικές πόλεις. Σημαντικά γι' αυτόν, είναι επίσης η κουλτούρα και οι άνθρωποι ενός τόπου: στην Ταϊλάνδη οι άνθρωποι

⁷ Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης

είναι εξαιρετικά φιλικό και το φαγητό νοστιμότατο. Ο καιρός είναι επίσης σημαντικός, αλλά και η ταχύτητα του Internet. Όσο μιλούσαμε, η ταχύτητα του Mike ήταν 300 Mbps σε ένα νησί της Ταϊλάνδης.

Ένα άλλο ερώτημα που θέσαμε στον Mike, ήταν εάν τα ταξίδια είναι προαπαιτούμενο για να γίνει κάποιος Ψ.Ν. ή μία συνέπεια αυτού του τρόπου ζωής. Μας απάντησε ότι για πολύ καιρό πίστευε το πρώτο, αλλά πλέον νομίζει ότι, δεν είναι απαραίτητο, όσο μπορεί να εργάζεται κάποιος από οπουδήποτε. Αυτό που μετράει είναι ο τρόπος ζωής, το lifestyle, ενώ αναφέρει ότι το να ταξιδεύεις συνεχώς, κάποια στιγμή γίνεται κουραστικό. Μας έκανε γνωστό επίσης, έναν όρο που δεν είχαμε συναντήσει στη Βιβλιογραφία: τον *Slowmad*, δηλαδή τον Digital Nomad που μένει κάποια χρόνια σε ένα μέρος και δεν ταξιδεύει συνεχώς. Ο Mike θεωρεί πως αυτήν τη στιγμή, είναι περισσότερο *Slowmad* παρά Nomad. Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, ο Mike μας είπε ότι στην Ταϊλάνδη έχει γνωρίσει μία κοπέλα και ίσως αυτός να είναι κι ένας από τους λόγους που μένει ακόμη εκεί. Όταν τον ρωτήσαμε πόσο εύκολο είναι, να έχει κάποιος οικογένεια ή σχέση και να είναι Ψ.Ν., μας απάντησε ότι έχει αφιερώσει πολύ χρόνο στο να σκέφτεται τι θα κάνει μελλοντικά, καθώς αναγνωρίζει ότι οι σχέσεις εξ αποστάσεως είναι δύσκολες. Αυτό που μάλλον θα κάνει, εφόσον μπορεί να το αντέξει οικονομικά, θα είναι να πάρει την κοπέλα μαζί του στα επόμενα ταξίδια του, αν και αυτό μάλλον τον ανησυχεί λίγο, για το αν θα μπορέσουν να τα καταφέρουν, μιας και η κοπέλα δε θα μπορεί να κάνει την ίδια δουλειά με εκείνον.

Στη συνέχεια, ενημερώσαμε τον Mike πως οι περισσότεροι Ψ.Ν. που συμμετείχαν στη διαδικτυακή μας έρευνα, δήλωσαν ότι δε βγάζουν παραπάνω λεφτά με αυτόν τον τρόπο ζωής. Τον ρωτήσαμε λοιπόν τι γίνεται στην περίπτωσή τους με ασφάλεια ταξιδιού, υγειονομική ασφάλιση ή σύνταξη. Μας είπε ότι υπάρχουν λύσεις και ήδη ασφαλιστικές όπως οι Safety Wing και World Nomad, παρέχουν πακέτα ασφάλισης, τα οποία κοστίζουν 40 δολάρια ΗΠΑ τον μήνα για έναν άνθρωπο της ηλικίας του. Όσον αφορά στη σύνταξη, μας ανέφερε ότι ένας λόγος που οι Ψ.Ν. ασχολούνται με το εμπόριο κρυπτονομισμάτων, είναι γιατί τα βλέπουν ως μία μορφή επένδυσης, που ενδεχομένως θα αποδώσει στο μέλλον. Επισημαίνει βεβαίως, ότι πρόκειται για μία ριψοκίνδυνη επένδυση. Στη συνέχεια, δώσαμε στον Mike όλες τις πιθανές εξηγήσεις για το φαινόμενο του ψηφιακού νομαδισμού (εξέλιξη του παραδοσιακού νομαδισμού, καπιταλιστικός μετασχηματισμός, μία μορφή arbitrage ή μετανάστευσης) και τον ρωτήσαμε τι πιστεύει εκείνος. Η απάντησή του ήταν ξεκάθαρη: δε μπορούσε να αντέξει οικονομικά να ζει στο Όστιν. Πρόσθεσε επίσης, ότι ξέρει πως μερικοί αντιμετωπίζουν αρνητικά τους Ψ.Ν., γιατί πιστεύουν ότι εργάζονται χωρίς να

πληρώνουν φόρους και να συνεισφέρουν στις τοπικές οικονομίες, κάτι που το παραδέχεται για τον εαυτό του και το καταλαβαίνει σε έναν βαθμό, όμως πιστεύει ότι με τη νεοφυή (start-up) εταιρεία τεχνολογίας που σκοπεύει να ξεκινήσει σύντομα, προσφέροντας εικονικές περιηγήσεις (virtual tours) προτού κάποιος κάνει κράτηση, θα βοηθήσει τον τόπο που διαμένει, τουριστικά. Μας λέει επίσης, ότι έχει εγκριθεί και η Smart Visa του, οπότε εργάζεται νόμιμα. Ρωτήσαμε ακόμη τον Mike, εάν πιστεύει ότι το φαινόμενο της Μεγάλης Παραίτησης που βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη, μπορεί να σχετίζεται με τον ψηφιακό νομαδισμό. Μας είπε ότι, θα μπορούσε, καθώς σύμφωνα με την εκπομπή *60 Minutes* (CBS News), η αιτία παραίτησης αυτών των ανθρώπων δεν ήταν τα χρήματα, αλλά η εργασία σε ένα τοξικό περιβάλλον. Μας λέει ότι τους καταλαβαίνει απόλυτα, γιατί κι εκείνος έχει νιώσει έτσι. Από τη στιγμή λοιπόν, που εκατομμύρια ανθρώπων πήραν μία γεύση του πως είναι να εργάζεσαι απομακρυσμένα, λόγω της πανδημίας, αντιλαμβάνεται πλήρως ότι αυτοί οι άνθρωποι δεν εμπνέονται από κάτι ή δεν έχουν κάποιο κίνητρο να επιστρέψουν στο γραφείο. Επιλέγουν λοιπόν να παραιτηθούν και παρόλο που εκείνον τον βολεύει, γιατί αυτοί ακριβώς είναι οι δυνητικοί πελάτες του, θα τους συμβούλευε να μην αφήνουν τη δουλειά τους, χωρίς ένα εφεδρικό σχέδιο. Είναι ριψοκίνδυνο, ασχέτως αν και εκείνος έκανε το ίδιο στο παρελθόν.

Η κουβέντα μας ολοκληρώθηκε, ρωτώντας τον για τη σημασία των Μ.Κ.Δ. για τους Ψ.Ν. Ο Mike θεωρεί ότι είναι πολύ σημαντικά, παρά τον υπαρκτό κίνδυνο του εθισμού και πως αν είσαι επιχειρηματίας και ψάχνεις πελάτες, επιβάλλεται να είσαι στα Μ.Κ.Δ, κυρίως στο LinkedIn και σε μικρότερο βαθμό στο Facebook. Είναι σημαντικό να «ποστάρεις» συνεχώς, να προκαλείς likes και σχόλια, έτσι ώστε όταν ο άλλος ψάχνει φωτογράφο, να θυμηθεί εσένα. Είναι μία διαδικασία δημιουργίας του brand name σου, η οποία ενισχύεται περαιτέρω μέσω των *αδύναμων δεσμών των κοινωνικών δικτύων*, για τους οποίους έγραψε ο Granovetter σχεδόν 50 χρόνια πριν. Οι *αδύναμοι δεσμοί* είναι όλοι αυτοί οι «φίλοι» στο Facebook ή οι «συνδέσεις» του LinkedIn, με τους οποίους δεν επικοινωνούμε σχεδόν ποτέ, αλλά κρατάμε μία επαφή, σε περίπτωση που χρειαστούμε κάτι. Ακριβώς επειδή έχουν άλλα ενδιαφέροντα όμως, λειτουργούν ως *γέφυρες*, οι οποίες μπορεί να μας δώσουν νέες *ευκαιρίες*, όταν ψάχνουμε πελάτες όπως ο Mike (Granovetter, 1973). Ένα like ή share δικό μας σε μία δημοσίευσή του Mike (*αδύναμος δεσμός*), θα κοινοποιηθεί σε όλες τις δικές μας επαφές (*ισχυροί & αδύναμοι δεσμοί*), κάνοντας γνωστό

το όνομα και τη δουλειά του. Αν όμως εμείς πατάμε like μόνο σε δημοσιεύσεις των τριών καλύτερών μας φίλων (*ισχυροί δεσμοί*), αυτό δε θα συμβεί ποτέ, καθώς η εκάστοτε πληροφορία κάνει κύκλους ανάμεσά μας. Ο Mike λόγω επαγγέλματος, χρησιμοποιεί και το Instagram και αναφέρει ότι το TikTok γίνεται όλο και πιο δημοφιλές, αν και δεν το χρησιμοποιεί πολύ. Στο τέλος, μας αποχαιρέτησε, λέγοντας σε όσους θέλουν να γίνουν Ψ.Ν., να το επιχειρήσουν. Γελώντας, μας έδειξε τη Nike μπλούζα του (*Just Do It*) και είπε, ότι μπορούν να βγάλουν ένα εισιτήριο δίχως επιστροφή, όπως έκανε κι εκείνος. Χρειάζεται όμως να δεσμευτούν σε αυτό που θα κάνουν και σταδιακά θα αποκτήσουν κάποιους πελάτες και θα έχουν ένα εισόδημα. Είναι σημαντικό επίσης, να μιλάνε με κόσμο όπου πάνε και να χρησιμοποιούν, όσο μπορούν περισσότερο, τα Μ.Κ.Δ. Η επιμονή όμως είναι πολύ σημαντική...

ΟΙ ΝΟΜΑΔΕΣ ΣΤΙΣ ΗΠΑ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΜΟΝΟ ΨΗΦΙΑΚΟΙ

Η συζήτηση με τον Mike, μας έφερε στον νου την ταινία *Nomadland*, η οποία πήρε το Όσκαρ καλύτερης ταινίας για το 2021. Με το που ξεκινά, ενημερώνει τον θεατή ότι στις 31/01/11 έκλεισε το εργοστάσιο γύψου της πόλης Εμπάιρ της Πολιτείας Νεβάδα μετά από 88 χρόνια λειτουργίας, ενώ τον Ιούλιο του ίδιου χρόνου, ο ταχυδρομικός κωδικός της πόλης, έπαψε να υφίσταται (άρα και η πόλη). Η πρώτη σκηνή δείχνει την πρωταγωνίστρια Frances McDormand (αυτή και ο σύζυγός της εργάζονταν στο εργοστάσιο, ενώ στη συνέχεια ο σύζυγός της πέθανε), που έχει όλα της τα υπάρχοντα σε μία αποθήκη, να φορτώνει κάποια από αυτά σε ένα λευκό βανάκι και να ξεκινά..... Μην έχοντας τρόπο να επιβιώσει πλέον στην πόλη που ζούσε, αποφάσισε να γίνει νομάδας. Σε μια άλλη σκηνή, παρκάρει το βανάκι και διανυκτερεύει σε χώρο που παρέχεται από την Amazon, στο πλαίσιο του προγράμματος Amazon Camper Force⁸ και πιάνει δουλειά για την περίοδο των γιορτών. Όταν τελειώνει η εποχιακή εργασία στην Amazon, αρχίζει να ψάχνει πάλι. Μία συνάδελφος και φίλη, της εξιστορεί ότι κατά τη διάρκεια της κρίσης του 2008, τα πράγματα ήταν τόσο δύσκολα, που σκεφτόταν να αυτοκτονήσει, αλλά μετά σκέφτηκε να δει τι σύνταξη δικαιούνταν (ήταν 62 χρονών). Όταν διαπίστωσε ότι η σύνταξή της ήταν 550 δολάρια ΗΠΑ, ενώ εργαζόταν από 12 ετών, δεν το πίστευε.

⁸ <https://hiring.amazon.com/our-team/camperforce#/>

Αποφάσισε να αγοράσει ένα φτηνό βαν, μέσα στο οποίο μπορούσε να ζει και να ταξιδεύει παράλληλα, χωρίς να χρειάζεται να εργάζεται πια. Κατά τη διάρκεια της ταινίας και όσο ταξιδεύει, η McDormand κάνει όποια δουλειά βρει και συναντά διάφορους ανθρώπους, που ο κάθε ένας έχει μια ενδιαφέρουσα ιστορία να πει. Η ταινία τελειώνει με την αφιέρωση: «Αφιερωμένο σε αυτούς που έπρεπε να αποχωρήσουν. Τα λέμε στον δρόμο» (Zhao, 2020).

Στην ταινία εμφανίστηκε και ο Bob Wells, ο «γκουρού» των νομάδων στις ΗΠΑ, ο οποίος ζει ως νομάδας σχεδόν 30 χρόνια. Όταν ρωτήθηκε σε συνέντευξη, τότε πήρε τη μεγάλη απόφαση να ζήσει ως νομάδας, απάντησε:

Αναγκάστηκα να το κάνω μόλις βγήκε το διαζύγιο μου. Ήμασταν εντάξει οικονομικά ως παντρεμένο ζευγάρι, αλλά από τη στιγμή που έπρεπε να μείνω μόνος μου, τα χρήματα δεν ήταν αρκετά για να συντηρήσω δύο διαφορετικά νοικοκυριά. Αναζητούσα ένα φτηνό σπίτι, όμως οι τιμές των ενοικίων παντού στις ΗΠΑ είναι στα ύψη. Δεν έβρισκα τίποτα που να σήκωνε η τσέπη μου. Ευτυχώς σε όλη μου τη ζωή όμως μου άρεσε να κάνω κάμπινγκ, ήξερα πώς να ζω σε μια σκηνή. Μια μέρα που πήγαινα στη δουλειά, το μάτι μου έπεσε σε ένα μικρό βαν και σκέφτηκα: αφού μπορώ να ζήσω μέσα σε μια σκηνή, γιατί να μη μπορώ να ζήσω μέσα σε ένα βαν; Σταμάτησα και αγόρασα το βαν. Δεν ήταν όμως επιλογή μου η νομαδική ζωή. Την υιοθέτησα εξαιτίας οικονομικής δυσπραγίας. Γι' αυτό και την πρώτη νύχτα που πέρασα μέσα στο βαν, ντρεπόμουν πολύ. Ένιωθα ότι είχα αποτύχει σύμφωνα με τα μέτρα και τα σταθμά της κοινωνίας. Ήταν τραυματική εμπειρία. Μετά από λίγο καιρό όμως, ερωτεύτηκα τη νέα μου ζωή. Τώρα πια η επιθυμία μου είναι να μη ζήσω πουθενά αλλού πέρα από πάνω σε τέσσερις ρόδες (Μίχος, 2021).

Ένα άλλο ενδιαφέρον σημείο της συνέντευξής του, είναι όταν αναφέρεται σε νομάδες νέους σε ηλικία:

Αν αναζητήσεις στο YouTube τις λέξεις van life, θα δεις χιλιάδες βίντεο νέων ανθρώπων που ζουν σε βαν. Νομίζω ότι μετά την οικονομική κρίση του 2008, πολλοί νέοι απογοητεύθηκαν βλέποντας τους μεγαλύτερους να χάνουν δουλειές, συντάξεις, σπίτια, τους κόπους μιας ζωής. Η κρίση έδειξε ξεκάθαρα ότι κανείς δεν μπορεί να είναι σίγουρος για την επόμενη μέρα μέσα σε αυτό το οικονομικό

καθεστώς. Κανείς δεν μπορεί να σου εγγυηθεί ότι αν είσαι ο καλύτερος υπάλληλος στο γραφείο, δεν θα σε πετάξουν στο δρόμο λίγο πριν τη σύνταξη. Πολλοί απογοητευμένοι νέοι λοιπόν είπαν: «ως εδώ, εγώ θα ζήσω με τους δικούς μου όρους». Αυτό το έλλειμμα εμπιστοσύνης έχει οδηγήσει σε μια πολύ μεγάλη αύξηση του αριθμού νέων σε ηλικία νομάδων (Μίχος, 2021) .

Η ΜΕΓΑΛΗ ΠΑΡΑΙΤΗΣΗ

Σε όλα τα παραπάνω ίσως να υπάρχει και μία εξήγηση του φαινομένου της Μεγάλης Παραίτησης, στην οποία επίσης αναφερθήκαμε στη συνομιλία μας με τον Mike. Τον Ιούλιο του 2021 παραιτήθηκαν από τη δουλειά τους 4 εκατομμύρια Αμερικανοί, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν 10,9 εκατ. κενές θέσεις εργασίας, ένας αριθμός ρεκόρ. Αυτό, οδήγησε τους μελετητές να ασχοληθούν με το φαινόμενο και να προσπαθήσουν να αντιληφθούν τις αιτίες του. Εντόπισαν λοιπόν δύο βασικές τάσεις: η πρώτη είναι ότι τα υψηλότερα ποσοστά παραιτήσεων αφορούν στελέχη μεσαίου επιπέδου, ηλικίας 30 έως 45 ετών και η δεύτερη, ότι προέρχονται από τους τομείς της Τεχνολογίας και της Υγείας (Cook, 2021). Κατά σύμπτωση ή και όχι, το 45,7% των Ψ.Ν. που συμμετείχαν στην έρευνά μας ανήκει σε αυτό το ηλικιακό γκρουπ και το 29,9% απασχολείται στον τομέα της τεχνολογίας. Ακόμη, από τους 33 Αμερικανούς που συμμετείχαν στην έρευνά μας οι 9 έγιναν Ψ.Ν. το 2020 και οι 11 το 2021. Ως πιθανές αιτίες του φαινομένου αναφέρονται: (α) η υψηλή ζήτηση πεπειραμένων υπαλλήλων, καθώς μέσα στην πανδημία δεν ήταν δυνατόν να εκπαιδευτούν νέοι υπάλληλοι. Έτσι, αυτοί οι άνθρωποι το εκμεταλλεύθηκαν για να βρουν καλύτερες δουλειές, (β) αυτοί οι άνθρωποι να είχαν σκοπό να παραιτηθούν νωρίτερα, αλλά λόγω της πανδημίας, το ανέβαλαν με αποτέλεσμα να δούμε αυτήν την απότομη αύξηση ξαφνικά και (γ) απλά έφτασαν σε ένα σημείο που δεν άντεχαν άλλο, λόγω φόρτου εργασίας και μειωμένου προσωπικού και επανεξέτασαν τους στόχους τους για τη δουλειά και τη ζωή τους (Cook, 2021) . Κατά τη γνώμη μας αν ίσχυε το πρώτο, δε θα δημιουργείτο αυτός ο μεγάλος αριθμός κενών θέσεων. Αυτοί οι άνθρωποι κάπου αλλού θα πήγαιναν να εργαστούν. Τα (β) και (γ) μάλλον συνδέονται, ειδικά αν τα δούμε σε συνδυασμό με ιστορίες εργαζομένων, που σχετίζονται με συνθήκες εργασίας, μισθούς και έλλειψη προνομίων. Κάποιες αφορούν την παραβίαση της προσωπικής τους ζωής από τους εργοδότες, κάποιες άλλες την παραμονή σε τοξικά περιβάλλοντα μόνο και μόνο για να έχουν

ασφάλεια υγείας (απαραίτητη ειδικά σε οικογένειες με παιδιά) και κάποιες την έλλειψη αξιοκρατίας (Poza, 2021) . Στο ίδιο μήκος κύματος, έρευνα ομάδας του MIT⁹ παρουσίασε τους 5 σημαντικότερους παράγοντες πρόβλεψης υψηλών ποσοστών αποχώρησης: (1) τοξικό περιβάλλον, (2) αίσθηση ανασφάλειας λόγω αναδιοργάνωσης, (3) υψηλά επίπεδα καινοτομίας μέσα στην επιχείρηση που οδηγούν τους εργαζόμενους σε burn out, (4) αποτυχία αναγνώρισης του έργου των άξιων υπαλλήλων (όχι απαραίτητα χρηματικής) και (5) ο τρόπος που η επιχείρηση διαχειρίστηκε την πανδημία (Stillman, 2022).

Η (ΜΙΚΡΟ)ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΗΝ ΨΗΦΙΑΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ & Η ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ ILO¹⁰ (2021)

ΤΑ ΙΔΑΝΙΚΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ ΓΙΑ Ψ.Ν.

Στην έρευνά μας υπήρχε ένα 18%, που απάντησε ότι το μηνιαίο του εισόδημα είναι έως 500,00 ευρώ. Αποφασίσαμε να εξετάσουμε, τι κάνουν αυτοί οι άνθρωποι και γιατί αμείβονται με τόσα λίγα χρήματα. Εντελώς τυχαία, έπεσε στην αντίληψή μας το εξαιρετικά ενδιαφέρον ντοκιμαντέρ *Ghost Workers* (Rigaud, 2019) , που αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο αναπτύσσεται η τεχνητή νοημοσύνη (AI) και επεκτείνεται η ψηφιακή οικονομία. Το ντοκιμαντέρ μας οδήγησε στις ατραπούς της μικροεργασίας και των εταιρειών πλατφορμών και αυτά με τη σειρά τους στην έρευνα του ILO (2021) για τους εργαζόμενους σε αυτές τις εταιρείες, τα αποτελέσματα της οποίας, συγκρίναμε με τα δικά μας.

Το προφίλ της πλειοψηφίας των Ψ.Ν. που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιό μας ταιριάζει απόλυτα με το προφίλ που συναντήσαμε σε άλλες έρευνες. Πρόκειται για τους γνωστούς Millennials¹¹ με υψηλό επίπεδο μόρφωσης, οι οποίοι εργάζονται κυρίως στον τομέα της τεχνολογίας, ως ελεύθεροι επαγγελματίες και αμείβονται ικανοποιητικά. Αν και 38 άτομα μας απάντησαν ότι απασχολούνται στο πεδίο Computer & IT και 20 άτομα στο πεδίο του marketing, υπήρξαν και 21 άτομα, που μας απάντησαν: «άλλο πεδίο». Τι θα μπορούσε να περιλαμβάνει αυτό το άλλο πεδίο; Σε έρευνα που επικεντρώθηκε στη «Meta-Work»¹² των Ψ.Ν., αναφέρεται ότι τους συναντούμε σε επαγγέλματα σχετιζόμενα με «...εργασία στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης (τοποθέτηση προϊόντος, χορηγία περιεχομένου, υποστήριξη επωνυμίας κ.λπ.), καθοδήγηση κι εκπαίδευση στο διαδίκτυο,

⁹ Massachusetts Institute of Technology

¹⁰ International Labour Organization

¹¹ Στη γενιά των Millennial ανήκουν όσοι έχουν γεννηθεί από το 1981 έως το 1996 (<https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/01/17/where-millennials-end-and-generation-z-begins/>).

¹² Όρος που αναφέρεται στην προεργασία που γίνεται, προτού γίνει μία δουλειά.

μάρκετινγκ, ψηφιακή επιχειρηματικότητα, γραφικός σχεδιασμός και ανάπτυξη πληροφορικής/λογισμικού» (Aroles, Bonneau, & Bhankaraully, 2022). Σύμφωνα δε, με άρθρα του Viktor Vincej, ιδιοκτήτη site για Ψ.Ν., τα καλύτερα επαγγέλματα για Ψ.Ν. είναι αυτά που παρατίθενται στον Πίνακα 3¹³.

<i>Copywriting</i>	<i>Virtual Assistant (ideal for beginners)</i>
<i>Taking Online Surveys</i>	<i>Cryptocurrency Daily Trending</i>
<i>Social Media Manager</i>	<i>E-commerce Business</i>
<i>Video Production or Video Editing</i>	<i>Affiliate Marketing</i>
<i>Teaching Languages</i>	<i>Translations</i>
<i>Illustrating & Graphic Design</i>	<i>Programming</i>
<i>Voice Acting</i>	<i>Building Websites</i>
<i>Data Entry Jobs (ideal for beginners)</i>	<i>Blogging</i>
<i>Tour Guide</i>	<i>Transcribing (ideal for beginners)</i>
<i>Submitting Names for Companies</i>	<i>Customer Service Representative</i>
<i>Website Tester</i>	<i>Airbnb Remote Landlord</i>

Πίνακας 3

22 επαγγέλματα Ψ.Ν. που μπορείς να κάνεις από οπουδήποτε το 2022
(Vincej, 22 Digital Nomad Jobs You Can Do from Anywhere in 2022, 2022)

Επίσης, υπάρχουν και επαγγέλματα για εξ αποστάσεως εργασία, τα οποία δεν απαιτούν εμπειρία ή πτυχίο και τα βλέπουμε στον Πίνακα 4¹⁴ :

<i>Copywriting</i>	<i>Data Entry</i>
<i>Customer Service</i>	<i>Video Editing</i>
<i>Podcast Management</i>	<i>Tech Support</i>
<i>E-mail Marketing</i>	<i>Content Managing</i>
<i>Transcription</i>	<i>Translation</i>
<i>Virtual Assistance</i>	<i>Sales</i>
<i>Social Media Coordination</i>	<i>Graphic Design</i>
<i>Online Tutoring</i>	<i>Travel Agent</i>

Πίνακας 4

Τα 16 καλύτερα επαγγέλματα για Ψ.Ν. που δεν απαιτούν εμπειρία ή πτυχίο το 2022 (Vincej, 16 Best Remote Jobs With No Experience Or Degree in 2022, 2022)

¹³ Δε διευκρινίζεται στο άρθρο, εάν η λίστα είναι ιεραρχική.

¹⁴ Επίσης δε διευκρινίζεται στο άρθρο, εάν η λίστα είναι ιεραρχική.

Όλα τα παραπάνω, ανήκουν στον ψηφιακό κόσμο και ακόμη και αν δεν απαιτείται προϋπηρεσία ή σπουδές για να ασχοληθεί κάποιος με αυτά, σίγουρα πρέπει να έχει εξασφαλίσει τις υποδομές και τον κατάλληλο εξοπλισμό.

ΟΙ ΑΜΟΙΒΕΣ ΣΤΟΝ ΕΥΕΛΙΚΤΟ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

Πώς αμείβονται άραγε όσοι Ψ.Ν. κάνουν τα παραπάνω επαγγέλματα; Το ντοκιμαντέρ *Ghost Workers* (Rigaud, 2019) , ήταν πολύ διαφωτιστικό: ξεκινά από τη Silicon Valley με τη συνέντευξη του Lucas, 38 ετών, ο οποίος αποφοίτησε από το Stanford και ίδρυσε τη Figure 8, μια start-up εταιρεία, με μεγάλους πελάτες, όπως η Google. Ο Lucas εξηγεί, πως η τεχνητή νοημοσύνη χρειάζεται τους ανθρώπους για να λειτουργήσει και μας δίνει το παράδειγμα της Tesla, που έχει ως στόχο τα αυτοκίνητα χωρίς οδηγούς. Για να μάθει όμως ο υπολογιστής να «αναγνωρίζει» ανθρώπους και να μην προσκρούει σε αυτούς κατά τη διάρκεια της οδήγησης, πρέπει να τροφοδοτηθεί με εκατομμύρια εικόνες ανθρώπων. Αυτές τις εικόνες τις καταχωρούν άλλοι άνθρωποι για 0,10 δολάρια ΗΠΑ/εικόνα. Αυτή η εργασία λέγεται labelling και ο Lucas λέει ότι έχει περίπου 100.000 «εξωτερικούς συνεργάτες» σε όλον τον κόσμο καθημερινά γι' αυτήν τη δουλειά. Στη συνέχεια, το ντοκιμαντέρ μας παρουσιάζει δύο από αυτούς τους εξωτερικούς συνεργάτες της Figure 8: τον Jared, που ζει στην Πολιτεία Όρεγκον των ΗΠΑ και πουλάει κοτόπουλα για 1.500 δολάρια ΗΠΑ/μήνα. Συνεργάζεται με τη Figure 8, για να ενισχύσει το εισόδημά του, σε ένα άλλο πεδίο: την αξιολόγηση απαντήσεων μηχανών αναζήτησης. Ο Jared μπροστά στην κάμερα, εργάστηκε 30 λεπτά της ώρας για την Figure 8, απάντησε σε 180 ερωτήσεις και πληρώθηκε συνολικά 0,15 δολάρια ΗΠΑ. Όταν ρωτήθηκε εάν μπορούν να το κάνουν αυτό, απάντησε: «Μπορούν να κάνουν ό,τι θέλουν: ούτε συμβόλαιο, ούτε μισθός, ούτε ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα, ο μόνος νόμος που ισχύει είναι της προσφοράς και της ζήτησης. ... Μαζί εκπαιδεύουμε τις μηχανές που θα μας αντικαταστήσουν...» (Rigaud, 2019) . Στη συνέχεια, μεταφερόμαστε στην Πολιτεία Μέν των ΗΠΑ για να συναντήσουμε τη Don, μία γυναίκα 46 ετών, που μεγαλώνει μόνη 3 παιδιά, μεταξύ των οποίων, το ένα με αυτισμό. Η Don μας λέει ότι δεν υπάρχουν δουλειές στην πόλη της, αλλά ακόμη και αν εργαζόταν, τα πράγματα θα ήταν πολύ δύσκολα, λόγω του παιδιού με τον αυτισμό, καθώς ανά πάσα στιγμή πρέπει να είναι έτοιμη, να την πάρει από το σχολείο. Παίρνει λοιπόν 750 δολάρια ΗΠΑ κάθε μήνα από την Πρόνοια συν 250 δολάρια ΗΠΑ που κερδίζει από την Figure 8. Είναι όμως ξεκάθαρη: «Δεν είναι μια καλή δουλειά. Σε μια καλή μέρα κερδίζω 5 δολάρια ΗΠΑ/ώρα, σε μία κακή μέρα, κερδίζω 0,10 δολάρια ΗΠΑ/ώρα».

Σύμφωνα με τη Janin Berg, Senior Economist του ILO υπάρχει όρος γι' αυτού του είδους την εργασία, που πραγματοποιείται από το παγκόσμιο εργατικό δυναμικό που προέκυψε από την παγκοσμιοποίηση. Λέγεται μικροεργασία (*microwork* ή *microtask*) και αφορά τον τεμαχισμό της εργασίας σε μικρές αρμοδιότητες, οι οποίες στη συνέχεια μοιράζονται σε παγκόσμια κλίμακα με τη βοήθεια της τεχνολογίας. Και καθώς η προσφορά εργασίας είναι παγκόσμια, η αμοιβή είναι όλο και πιο χαμηλή. Στην έκθεση της Berg, αναφέρεται το ποσό των 3,31 δολαρίων ΗΠΑ/ώρα. Η ιδέα της μικροεργασίας ανήκει στον ιδρυτή της Amazon, Jeff Bezos κι εδώ δε μπορούμε να μην επισημάνουμε την ομοιότητα που υπάρχει με τον Τεϋλορισμό, στον οποίο αναφερθήκαμε στο πρώτο μέρος της ανάλυσής μας. Οι δε εργαζόμενοι αξιολογούνται σύμφωνα με την ικανότητά τους να παρέχουν συνεχώς αποτελέσματα υψηλής ποιότητας και να διατηρούν έναν υψηλό δείκτη αποδοχής / αξιολόγησης. Βάσει αυτών, καθορίζεται η πρόσβασή τους σε διάφορες εργασίες. Όταν αυτές ολοκληρωθούν, αξιολογούνται από έναν αλγόριθμο, ο οποίος και αποφασίζει εάν ο εργαζόμενος θα πληρωθεί ή όχι. Σε περίπτωση που ο εργαζόμενος δεν πληρωθεί, δεν μπαίνει καν στη διαδικασία να διεκδικήσει κάτι, καθώς τα ποσά είναι τόσο πενιχρά, που πρόκειται για «χάσιμο χρόνου». Ακόμη, οι εταιρείες που αναθέτουν αυτές τις δουλειές, τυπικά δεν είναι υποχρεωμένες να αιτιολογήσουν, γιατί δεν επιθυμούν να πληρωθεί ο εργαζόμενος (International Labour Organization, 2021, σ. 100) . Τέλος, εάν ο εργαζόμενος αρνηθεί μία εργασία, αυτό έχει αρνητικό αντίκτυπο στην αξιολόγησή του (International Labour Organization, 2021, σ. 98).

Το ντοκιμαντέρ εστιάζει και σε μια άλλη επίπτωση εκτός από την οικονομική, στην ψυχολογική. Ένας από τους συντελεστές του, κατάφερε και προσλήφθηκε στην εταιρεία Accenture στην Πορτογαλία, η οποία είναι πελάτης της Facebook και προσλαμβάνει κόσμο, με σκοπό την Διαχείριση Περιεχομένου (Content Management), δηλαδή προσλαμβάνει καθαριστές και καθαρίστριες του Διαδικτύου. Για να βλέπει και να μην επιτρέψει να «ανέβουν» βίντεο με βία, μίσος και πορνογραφία, ήταν υποχρεωμένος να μην πει σε κανέναν απολύτως, ότι εργάζεται για τη Facebook και να υπογράψει ρήτρα εμπιστευτικότητας. Δεν του επιτρεπόταν το κινητό τηλέφωνο και έπρεπε να ακολουθεί τυφλά τους κανόνες, που έχουν τεθεί από τη Facebook, ενώ ο μισθός του για αυτό, θα ήταν 800,00 ευρώ/μήνα. Ο συνεργάτης φυσικά, δεν άντεξε παρά μόνο δύο εβδομάδες. Έπρεπε να βλέπει καθημερινά, αποκεφαλισμούς, διαμελισμούς και άλλα φριχτά βίντεο, για τα οποία η Αστυνομία δεν ειδοποιούνταν ποτέ. Αυτή η δουλειά, σύμφωνα με τον ψυχίατρο Thierry Baubet (Rigaud, 2019) , δημιουργεί άγχος, κρίσεις πανικού και τραυματικές συνέπειες, για τα οποία οι εταιρείες αυτού του είδους, δεν αναλαμβάνουν καμία ευθύνη. Το χειρότερο όμως είναι, ότι αναγκάζουν τους εργαζόμενους να μη μιλήσουν για όσα βλέπουν. Αυτό, είναι ένα είδος πνευματικής χειραγώγησης επιπέδου «αίρεσης».

Το ντοκιμαντέρ τελειώνει, όπως άρχισε: με τον Lucas. Μόνο που αυτός είναι 9 χρόνια νεότερος και λέει σε ένα πάνελ: «Πριν από το Internet, ήταν πολύ δύσκολο να βρεις κάποιους να δουλέψουν 10 λεπτά για σένα και μετά να τους απολύσεις. Η τεχνολογία όμως σε βοηθά να τους βρεις, να τους πληρώσεις λίγα χρήματα και μετά να τους ξεφορτωθείς, όταν δεν τους χρειάζεσαι πια» (Rigaud, 2019) . Όσο και εάν σοκάρει αυτή η δήλωση, η Lilly Irani, καθηγήτρια στο UCSD¹⁵, που ασχολείται με τον εργασιακό πολιτισμό στην υψηλή τεχνολογία και ήταν στο ίδιο πάνελ τότε, θυμάται ότι κανείς δεν αντέδρασε. Αντιθέτως, όλοι έσπευσαν να γνωρίσουν τον Lucas. Η Irani λέει, μπροστά στην κάμερα του *Ghost Workers* (Rigaud, 2019), ότι άνθρωποι σαν τον Lucas είναι αποκομμένοι από τον υπόλοιπο κόσμο. Δεν έχουν βρεθεί ποτέ στη θέση να μην έχουν χρήματα να πληρώσουν το νοίκι τους ή τον γιατρό, αν αρρωστήσουν. Αυτό συμβαίνει όταν πηγαίνεις στο Stanford, το Harvard ή το Princeton, όπου σου λένε ότι είσαι ο μελλοντικός ηγέτης και έχεις τη δύναμη να αλλάξεις τον κόσμο. Από τη μία λοιπόν έχουμε την ελίτ της Silicon Valley αποκομμένη από τον υπόλοιπο κόσμο και από την άλλη «αόρατους» εργαζόμενους, για τους οποίους οι εργοδότες δεν γνωρίζουν τίποτα (όνομα, διεύθυνση, σε τι κατάσταση είναι κ.λπ.). Όταν δε ξέρεις κάποιον όμως, δεν έχεις και καμία ηθική αναστολή, να τον διώξεις όταν δεν τον χρειάζεσαι. Ούτε οι εργαζόμενοι όμως ξέρουν για ποιον ουσιαστικά εργάζονται, άρα σε ποιόν θα απευθυνθούν, όταν έχουν πρόβλημα;

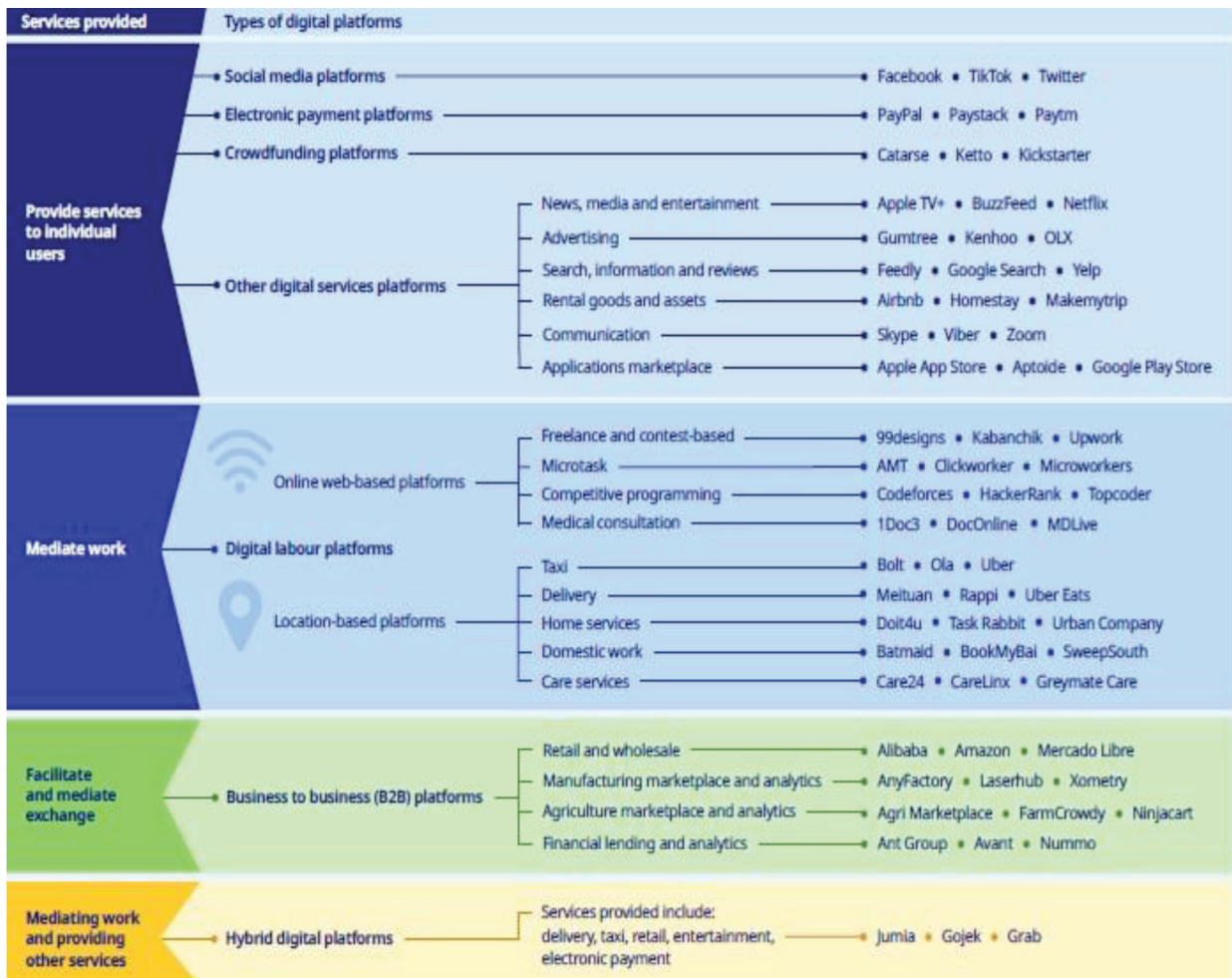
ΣΥΓΓΕΝΕΙΕΣ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΣ ΠΛΑΤΦΟΡΜΑΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΗ ΤΩΝ Ψ.Ν.

Σύμφωνα με τον ILO, μέχρι το 2025, παραπάνω από το 30% της παγκόσμιας αξίας θα προέρχεται από εταιρείες πλατφορμών (Εικόνα 1). Αυτό το φαινόμενο, το οποίο ονομάζει *platformization*, έχει πυροδοτήσει μία αναδιοργάνωση όλου του συστήματος της αγοράς εργασίας. Ο κύριος όγκος της παραγωγικότητας περνάει στα χέρια μίας μικροσκοπικής ομάδας ανθρώπων με ικανότητες στους τομείς των Δεδομένων και της Τεχνητής Νοημοσύνης, ενώ μία τεράστια ανειδίκευτη εργατική δύναμη, που το ντοκιμαντέρ χαρακτηρίζει ως νέους προλετάρους, χρησιμοποιείται ως εφεδρικός στρατός (International Labour Organization, 2021, σ. 22) . Ανάμεσα στις διάφορες ψηφιακές πλατφόρμες υπάρχουν και οι πλατφόρμες ψηφιακής εργασίας (*digital labour platforms*), οι οποίες διακρίνονται σε *online web-based and location-based platforms* και χαρακτηρίζονται από τα εξής: (α) οι αλγόριθμοι (*algorithmic management*) χρησιμοποιούνται για τη διανομή και αξιολόγηση της εργασιακής επίδοσης, ενώ ψηφιακά εργαλεία είναι διαθέσιμα για την παρακολούθηση της εργασίας, (β) ο τρόπος λειτουργίας τους, τους επιτρέπει να παρέχουν υπηρεσίες, χωρίς

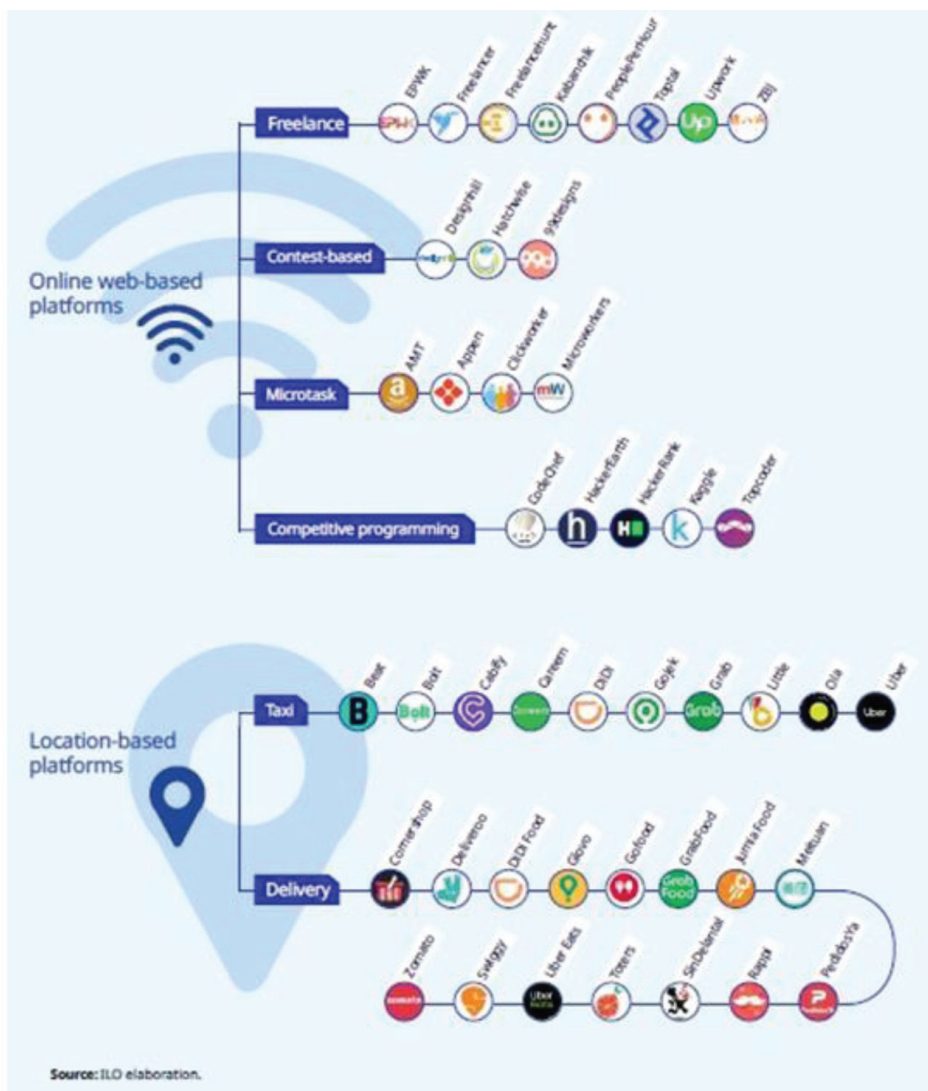
¹⁵ University of California San Diego

να είναι υποχρεωμένες να επενδύσουν σε εξοπλισμό ή να έχουν λειτουργικά κόστη και (γ) διαμορφώνουν μία αγορά εργασίας δυαδικής μορφής: από τη μία ένας μικρός πυρήνας εργαζομένων, που είναι υπάλληλοι των εταιρειών αυτών (*internal employment*) και από την άλλη, ένας πολύ μεγάλος αριθμός εξωτερικών συνεργατών, που έρχονται σε επαφή με τις εταιρείες, μέσω των πλατφορμών (*external employment*) (International Labour Organization, 2021, σ. 73). Στην Εικόνα 2, βλέπουμε πως στις κατηγορίες των *Online web-based platforms*, υπάρχουν εταιρείες που ασχολούνται με το *Microtask* ή *Microwork*, στο οποίο έχουμε ήδη αναφερθεί.

Εικόνα 1
Υπηρεσίες & Τύποι Ψηφιακών Πλατφορμών
Πηγή: ILO (2021)

Εικόνα 2
Κλάδοι & Εταιρείες ανάλογα με το είδος της Πλατφόρμας
Πηγή: ILO (2021)

Ο ILO πραγματοποίησε μεγάλη έρευνα με σκοπό να μάθει περισσότερα για τους εργαζόμενους των πλατφορμών. Ειδικά για τις online web-based platforms, απάντησαν 449 freelancers (2019-20) και 2.350 microworkers (2017). Σύμφωνα με αυτήν, η μέση ηλικία τους σε παγκόσμια κλίμακα είναι τα 31 χρόνια, ενώ στις ανεπτυγμένες χώρες είναι τα 35. Το 40% αυτών είναι γυναίκες και σε γενικές γραμμές πρόκειται για ανθρώπους με υψηλή μόρφωση: πάνω από το 60% των ανθρώπων που εμπλέκονται στην online εργασία, έχουν πτυχίο Πανεπιστημίου. Το ποσοστό είναι υψηλότερο για τους freelancers (83%) και πιο χαμηλό σε όσους ασχολούνται με τη μικροεργασία (64%). Τα εν λόγω δημογραφικά στοιχεία είναι αντίστοιχα με τα δημογραφικά της δικής μας έρευνας. Ο κυριότερος λόγος απασχόλησης στις πλατφόρμες είναι η ενίσχυση του εισοδήματος (39%), ακολουθούν η

επιθυμία ή ανάγκη για εργασία από το σπίτι και η ευελιξία (29%), ενώ υπάρχει κι ένα 18% που το βλέπει ως έναν ευχάριστο τρόπο να περνάει τον ελεύθερο χρόνο του. Για τους freelancers τα πράγματα είναι λίγο διαφορετικά, καθώς το 59% αυτών, δηλώνει πως η online εργασία είναι η κύρια πηγή εισοδήματός του. Και μιας και αναφερθήκαμε στο εισόδημα, οι freelancers κερδίζουν κατά μ.ό.: 11,20 δολάρια ΗΠΑ/ώρα και εργάζονται, επίσης κατά μ.ό.: 30 ώρες/εβδομάδα (κερδίζουν δηλαδή 1.344 δολάρια ΗΠΑ/μήνα), ενώ εάν προσθέσουμε και τις ώρες εργασίες για τις οποίες δεν πληρώνονται, ο μ.ό. πέφτει στα 7,60 δολάρια ΗΠΑ/ώρα. Όσοι όμως ασχολούνται με τη μικροεργασία, κερδίζουν κατά μ.ό.: 4,40 δολάρια ΗΠΑ/ώρα και εργάζονται 24ώρες/εβδομάδα (422,40 δολάρια ΗΠΑ/μήνα) με την αμοιβή να διαμορφώνεται στα 3,30 δολάρια ΗΠΑ/ώρα, αν προστεθούν και οι απλήρωτες ώρες εργασίας. Αναφέρεται επίσης ότι υπάρχει μεγάλη μισθολογική διαφορά ανάμεσα στους εργαζόμενους που κάνουν μικροεργασία στις πλατφόρμες και στους εργαζόμενους με παρόμοια καθήκοντα στην παραδοσιακή αγορά εργασίας (64% χαμηλότερα στην Ινδία και 81% στις ΗΠΑ). Στη δική μας έρευνα, οι 17 από τους 48 Ψ.Ν. που δήλωσαν freelancers, μας απάντησαν ότι κερδίζουν περισσότερα από 2.500 ευρώ/μήνα, αλλά η μεγάλη αυτή απόκλιση ενδεχομένως να οφείλεται στο ότι ο ILO αναφέρεται σε απολαβές (*earnings*), ενώ εμείς ρωτήσαμε για εισόδημα (*income*), οπότε αν κάποιος κερδίζει χρήματα π.χ. από εμπόριο κρυπτονομισμάτων, αυτά προστίθενται στο εισόδημά του. Βεβαίως, δε μπορούμε να μην επισημάνουμε ότι οι συμμετέχοντες στην έρευνα του ILO, ήταν πολύ περισσότεροι από τους δικούς μας. Η έρευνά του θίγει επίσης τα σοβαρά θέματα της ισορροπίας ανάμεσα σε εργασία και ζωή (καθώς το 1/3 του χρόνου που ξοδεύουν για εργασία, δεν αμείβεται), θέματα υγείας που προκύπτουν από το στρες, για το αν θα έχουν αρκετή δουλειά στο μέλλον και την πρόσβαση στην κοινωνική ασφάλιση (μόνο το 40% των συμμετεχόντων στην έρευνα έχουν ασφαλιστική κάλυψη). Όσα έχουμε αναφέρει στην έρευνά μας για οικονομική ανασφάλεια και απουσία ασφαλιστικών παροχών, επιβεβαιώνονται επίσης.

Γίνεται ακόμη αναφορά στους τρόπους ελέγχου της εργασίας τους: τους ζητείται από τις πλατφόρμες ή από πελάτες, να εγκαταστήσουν συγκεκριμένο λογισμικό (*software*) ή οι υπολογιστές τους να έχουν συγκεκριμένες προδιαγραφές (*hardware*), έτσι ώστε να μπορούν αυτοί που τους πληρώνουν, να ελέγχουν ποιες ώρες εργάζονται και να βλέπουν ανά πάσα στιγμή, τη δουλειά που έχει γίνει, μέσω screenshots (International Labour Organization, 2021, σσ. 136-177). Εδώ, είναι εμφανές πόσο κλονίζεται η έννοια της ελευθερίας κι επιβεβαιώνονται οι επιφυλάξεις και

οι φόβοι, που εκφράσαμε στο πρώτο μέρος της ανάλυσής μας. Μήπως η ελευθερία τελικά αφορά εργοδότες, σαν τον ιδιοκτήτη της Figure 8, που είναι περήφανος επειδή μπορεί να πληρώσει έναν εργαζόμενο, για 10 λεπτά δουλειάς και μετά να τον «ξεφορτωθεί»; Οι περισσότερες πλατφόρμες ψηφιακής εργασίας (*digital labour platforms*) εντοπίζονται στη Βόρεια Αμερική, την Ευρώπη και την Ασία (International Labour Organization, 2021, σ. 242). Αυτές ακριβώς είναι και οι περιοχές, από τις οποίες προέρχονται οι περισσότεροι Ψ.Ν. της έρευνάς μας.

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ: ΣΚΕΨΕΙΣ, ΣΧΟΛΙΑ & ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ

Στην παρούσα ενότητα και ολοκληρώνοντας το δεύτερο μέρος της ανάλυσής μας, καταθέτουμε κάποιες σκέψεις και προβληματισμούς, που ανέκυψαν κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας. Ας ξεκινήσουμε, από τα αποτελέσματα των ελέγχων υποθέσεων που κάναμε: Φαίνεται απόλυτα λογικό να κερδίζουν πολλά χρήματα οι ελεύθεροι επαγγελματίες Ψ.Ν., ειδικά με το θέμα της φορολογίας τους να εκκρεμεί. Αυτό που μας έκανε εντύπωση ωστόσο, ήταν οι υψηλές αμοιβές των υπαλλήλων που εργάζονται απομακρυσμένα. Εξετάσαμε, εάν αυτό έχει σχέση με τη χώρα προέλευσης, δεδομένου ότι το 2020 στις ΗΠΑ, ο μέσος ετήσιος μισθός για έναν εργαζόμενο πλήρους απασχόλησης ανήλθε σε 56.287 δολάρια ΗΠΑ (4.690 δολάρια ΗΠΑ μηνιαίως) (Shrider, Kollar, Chen, & Semega, 2021), όμως το SPSS δεν έδειξε κάποια συσχέτιση ($\text{sig} = 0,568$), ενώ ούτε με το επίπεδο εκπαίδευσης βρήκαμε σχέση ($\text{sig} = 0,541$). Αναρωτιόμαστε, εάν αυτές οι υψηλές αμοιβές σχετίζονται με το κύμα παραιτίσεων και αποτελούν προσπάθεια των εταιρειών να κρατήσουν κάποια στελέχη τους. Σίγουρα είναι κάτι που αξίζει να ερευνηθεί περαιτέρω, αν κι εδώ πρέπει να λάβουμε υπόψιν μας και πάλι, ότι εμείς ρωτήσαμε για εισόδημα (*income*). Η συσχέτιση ανάμεσα στη χώρα προέλευσης και τη χώρα προορισμού, μας υπενθυμίζει ότι, η εγγύτητα που καθορίζει τη διαφορά ώρας, αλλά και η γλώσσα είναι σημαντικοί παράγοντες. Πιστεύαμε ότι το εισόδημα σχετίζεται με τη χώρα προορισμού, όμως ο έλεγχος υπόθεσης είχε αποτέλεσμα ($\text{sig} = 0,068$), που δεν επιβεβαίωσε την πεποίθησή μας αυτή, αν και οριακά. Αντιθέτως, βρήκαμε ότι η ηλικία σχετίζεται με τη χώρα προορισμού και ότι οι Millennials επιλέγουν να ζήσουν σε χώρες με χαμηλό κόστος ζωής.

Αποκαλυπτική ήταν και η συζήτηση με τον Mike, καθώς μας φανέρωσε τη σκληρή πραγματικότητα, που αντιμετωπίζουν νέοι και μορφωμένοι άνθρωποι στις ΗΠΑ. Υπενθυμίζουμε ότι διένειμε φαγητό με το ποδήλατο, για να πληρώσει το νοίκι του και επέλεξε να φύγει και να αναζητήσει μία καλύτερη ζωή εκτός ΗΠΑ. Αυτό, ίσως να εξηγεί και τον συσχετισμό μεταξύ ηλικίας και χώρας προορισμού, που συναντήσαμε στην προηγούμενη παράγραφο: μπορεί να μην τίθεται θέμα επιβίωσης, όμως τίθεται θέμα ποιότητας ζωής. Να θυμίσουμε εδώ, ότι μόνο το 22,8% των ερωτηθέντων Ψ.Ν. βγάζουν περισσότερα λεφτά σε σχέση με πριν. Ο Mike μας επιβεβαίωσε επίσης, το γεγονός ότι όταν γίνεις Ψ.Ν. δύσκολα επανέρχεσαι στην παλιά σου ζωή: άφησε τη δουλειά γραφείου που είχε βρει στην Μπανγκόκ, για να είναι ελεύθερος στο Κο Σαμούι. Ομοίως, θυμίζουμε ότι το 44,9% των Ψ.Ν. της έρευνάς μας δε θα άλλαζε με τίποτα αυτόν τον τρόπο ζωής.

Εκτός από τους νέους και ψηφιακά καταρτισμένους σαν τον Mike όμως, υπάρχουν και κάποιοι άνθρωποι, που επίσης δε μπορούν να έχουν μία ποιότητα ζωής, είτε γιατί δεν έχουν καθόλου εισόδημα είτε γιατί αυτό είναι πολύ χαμηλό. Έτσι, αποφασίζουν να ζήσουν ως νομάδες. Πρόκειται δηλαδή για τους ήρωες της ταινίας *Nomadland* και αν αυτοί δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως αναφορά στην παρούσα ανάλυση, σίγουρα μπορεί να χρησιμοποιηθεί ο Bob Wells, που στη συνέντευξή του, αποκάλυψε ότι ο λόγος που αποφάσισε να ζήσει ως νομάδας, ήταν καθαρά οικονομικός. Ο Wells αναφέρθηκε επίσης στη van life, που επιλέγουν πολλοί νέοι ως τρόπο ζωής και αυτό μας έκανε να σκεφτούμε, ότι θα έπρεπε να συμπεριλάβουμε το βαν, στους πιθανούς χώρους διαμονής (το 9,4% των ερωτηθέντων, μας απάντησαν ότι μένουν σε κάποιο άλλο είδος καταλύματος). Μάλιστα, πλέον τόσο η Volkswagen όσο και η Nissan ήδη έχουν δημιουργήσει νέα βαν, που απευθύνονται σε «VanLifers» (MBO partners, 2018). Βεβαίως, ανάμεσα στους Ψ.Ν. και τους απλούς νομάδες, υπάρχει μια ουσιώδης διαφορά: οι πρώτοι επιλέγουν να ζήσουν έτσι γιατί μπορούν, οι δεύτεροι γιατί δεν έχουν άλλη επιλογή.

Τόσο στην περίπτωση των Ψ.Ν, όσο και στην περίπτωση των απλών νομάδων, επιβεβαιώνεται πανηγυρικά σε πολλά σημεία ο Sennett (2010) και σε όσα γράφει για τον *ευέλικτο καπιταλισμό*: ευελιξία, ελευθερία, εργασία με σύμβαση έργου, όχι ρουτίνα, ανασχεδίαση και περικοπή θέσεων εργασίας, αφανισμός ενδιάμεσων στελεχών και τρόποι ελέγχου της εργασίας των εναπομείναντων εργαζομένων, που φτάνουν σε παραβίαση της προσωπικής τους ζωής και burnout. Αυτά ακριβώς όμως, συνιστούν και τις βασικότερες αιτίες της Μεγάλης Παραίτησης. Αυτό, μας κάνει να

αναρωτηθούμε μήπως τελικά, αυτό το κύμα παραιτίσεων είναι το αμέσως επόμενο βήμα της κατ' οίκον εργασίας, που επέτεινε η πανδημία και που όμως εξυπηρετεί κυρίως τις επιχειρήσεις, καθώς διαμορφώνει ένα καινούριο πλαίσιο: Όταν χρειάζεται να γίνει μια εργασία, τους δίνει τη δυνατότητα να επιλέγουν από μία δεξαμενή ικανών ανθρώπων (Ψ.Ν.), τους οποίους πληρώνουν μία φορά και μόνο για την εργασία που θα κάνουν, χωρίς να ανησυχούν για ασφαλιστικές εισφορές και άλλα τέτοια «περιττά» έξοδα. Παράλληλα, καταφέρνουν να μην πληρώσουν πολλά για μια εργασία που απαιτεί συγκεκριμένες δεξιότητες. Καθώς αυτό το εργατικό δυναμικό αυξάνεται συνεχώς, πλήττεται και η διαπραγματευτική δύναμη των δεξιοτήτων του, με συνέπεια να μειώνεται το κόστος εργασίας τους. Πρόκειται δηλαδή για την κατάργηση των μονοπωλήσιμων δεξιοτήτων, για την οποία μιλάει ο Harvey (2015).

Τι γίνεται όμως με όσους δεν έχουν την πολυτέλεια να εργαστούν απομακρυσμένα, λόγω της φύσης του επαγγέλματός τους ή επειδή δεν είναι ψηφιακά καταρτισμένοι; Μια οικονομία που χρησιμοποιεί όλο και λιγότερους εργαζόμενους, άρα διαθέτει όλο και λιγότερους μισθούς, «... γλιστρά αναπόδραστα στον ολισθηρό κατήφορο της ανεργίας και της εξαθλίωσης» (Harvey, 2015, σ. 181). Τι γίνεται με όσους δεν φτάνει η σύνταξή τους για να ζήσουν και παλεύουν να επιβιώσουν σε χώρες με υψηλό κόστος ζωής; Δε θα επηρεάσει αυτή η κατάσταση τη ζήτηση προϊόντων και υπηρεσιών; Δεν είναι κάτι που θα έπρεπε να απασχολεί τις επιχειρήσεις;

Πέρα δε από τις ΗΠΑ, το φαινόμενο των παραιτίσεων παρατηρείται και σε άλλες αναπτυσσόμενες οικονομίες, όπως της Γερμανίας και της Ιαπωνίας, αλλά και της Κίνας. Μόνο που στην τελευταία, έχει άλλο όνομα: «Lie flat» (δηλαδή ξαπλωμένοι ή κατά την καθομιλουμένη: αραχτοί) και ξεκίνησε ως αντίδραση στο: «...πρόγραμμα εργασίας 996...» (Bloomberg Businessweek, 2021), δηλαδή στην εργασία από τις 9 το πρωί, έως τις 9 το βράδυ, 6 μέρες την εβδομάδα στον τομέα της τεχνολογίας. Στο άρθρο του *Bloomberg* αναφέρονται δύο πολύ σημαντικές πληροφορίες: πρώτον ότι σύμφωνα με έρευνα της Microsoft το 50% του παγκόσμιου εργατικού δυναμικού σκέφτεται να παραιτηθεί και δεύτερον, την ψυχολογική παράμετρο της πανδημίας, καθώς οι άνθρωποι αναθεωρούν τις προτεραιότητές τους, όταν βρεθούν κοντά στον θάνατο και βλέπουν την εργασία διαφορετικά. Κλείνουμε με το Ηνωμένο Βασίλειο, όπου φαίνεται ότι το πρόβλημα είναι ακόμη πιο σοβαρό, μιας και λόγω του Brexit, αν συνεχιστεί η έλλειψη ανθρώπινου δυναμικού, τότε θα επιβραδυνθεί η ανάπτυξη, μιας και όσοι εργάζονται ακόμη, θα ζητήσουν αυξήσεις, που θα φέρουν αύξηση του πληθωρισμού (Hancock, 2021). Μήπως είναι και αυτό κάτι που θα έπρεπε να απασχολεί τις επιχειρήσεις;

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Σε αυτό το δεύτερο μέρος της ανάλυσής μας, επιχειρήσαμε να χαρτογραφήσουμε τον ψηφιακό νομαδισμό, παρουσιάζοντας τα αποτελέσματα της εμπειρικής μας έρευνας. Επιχειρώντας δε μία αποτίμηση αυτής, μάθαμε περισσότερα πράγματα για την ψηφιακή εργασία, στην οποία εντοπίσαμε μία πολύ ενδιαφέρουσα δυαδικότητα: από τη μια πλευρά μία τεχνολογική ελίτ που έχει εξειδικευμένες γνώσεις, για τις οποίες οι εταιρείες πληρώνουν καλά, τουλάχιστον προς το παρόν και από την άλλη, μία παγκόσμια ψηφιακή εργατική δύναμη, η οποία έχει βασικές γνώσεις, πρόσβαση στο διαδίκτυο, κατάλληλο εξοπλισμό και επιλέγει τη μικροεργασία μέσω πλατφορμών. Μία πληθώρα προκλήσεων αρχίζει να συσσωρεύεται...

Στο τρίτο μέρος της ανάλυσής μας, θα επικεντρωθούμε στην Ελλάδα και στο εάν θα μπορούσε η χώρα μας, να αποτελέσει ελκυστικό περιβάλλον για έναν Digital Nomad. Έχουμε αρκετά πλεονεκτήματα, για να μπορέσουμε να ανταγωνιστούμε διάσημους κι εξωτικούς προορισμούς ή πρέπει να κάνουμε πολλά ακόμη;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ:

Aroles, J., Bonneau, C., & Bhankaraully, S. (2022, Μάρτιος 8). Conceptualising 'Meta-Work' in the Context of Continuous, Global Mobility: The Case of Digital Nomadism. *Work, Employment and Society*, σσ. 1-18. Ανάκτηση Μάρτιος 19, 2022, από <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/09500170211069797>

Bloomberg Businessweek. (2021, Δεκέμβριος 7). From the Great Resignation to Lying Flat, Workers Are Opting Out. Ανάκτηση Ιανουάριος 30, 2022, από <https://www.bloomberg.com/news/features/2021-12-07/why-people-are-quitting-jobs-and-protesting-work-life-from-the-u-s-to-china>

Cook, I. (2021, Σεπτέμβριος 15). Who Is Driving the Great Resignation? *Harvard Business Review*. Ανάκτηση Ιανουάριος 18, 2022, από <https://hbr.org/2021/09/who-is-driving-the-great-resignation>

Granovetter, M. (1973, Μάιος). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*(78), σσ. 1360-1380.

Hancock, T. (2021, Δεκέμβριος 8). Lie Flat Meets the Great Resignation. Ανάκτηση Ιανουάριος 30, 2022, από <https://www.bloomberg.com/news/newsletters/2021-12-08/what-s-happening-in-the-world-economy-lie-flat-meets-great-resignation>

Harvey, D. (2015). Δεκαεφτά αντιφάσεις και το τέλος του καπιταλισμού. (Ε. Αστερίου, Μεταφρ.) Αθήνα: Μεταίχμιο.

International Labour Organization. (2021, Ιούνιος 30). Platform labour in search of value: A study of worker organizing practices and business models in the digital economy. Geneva. Ανάκτηση Μάρτιος 25, 2022, από https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---coop/documents/publication/wcms_809250.pdf

International Labour Organization. (2021, Φεβρουάριος 23). World Employment and Social Outlook: The role of digital labour platforms in transforming the world of work. Geneva. Ανάκτηση Μάρτιος 25, 2022, από https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_771749.pdf

MBO partners. (2018). Digital Nomadism: A Rising Trend. Ανάκτηση Μάιος 2, 2022, από <https://www.mbopartners.com/wp-content/uploads/2019/02/StateofIndependence-ResearchBrief-DigitalNomads.pdf>

Pozo, J. (2021, Οκτώβριος 28). The Human Side of “The Great Resignation”. Ανάκτηση Ιανουάριος 18, 2022, από <https://medium.com/technical-excellence/the-human-side-of-the-great-resignation-5632802ca4e7>

Rigaud, S. (Σκηνοθέτης). (2019). Ghost Workers [Ταινία]. Ανάκτηση Μάρτιος 23, 2022, από <https://www.youtube.com/watch?v=SWU7IjSchZw&t=1513s>

Sennett, R. (2010). Ο ελαστικοποιημένος άνθρωπος - Οι συνέπειες του μετασχηματισμού της εργασίας στον νέο καπιταλισμό. (Ε. Αστερίου, Μεταφρ.) Αθήνα: Πεδίο.

Shrider, E., Kollar, M., Chen, F., & Semega, J. (2021, Σεπτέμβριος 14). Income and Poverty in the United States: 2020. Ανάκτηση Απρίλιος 19, 2022, από <https://www.census.gov/library/publications/2021/demo/p60-273.html>

Stillman, J. (2022, Ιανουάριος 18). These Are the Top 5 Reasons People Are Quitting During the Great Resignation. Ανάκτηση Ιανουάριος 19, 2022, από <https://www.inc.com/jessica-stillman/great-resignation-mit-revelio-research.html>

Vincej, V. (2022, Μάρτιος 5). 16 Best Remote Jobs With No Experience Or Degree in 2022. Ανάκτηση Μάρτιος 19, 2022, από <https://www.travelinglifestyle.net/best-remote-jobs-that-dont-require-a-degree-education/>

Vincej, V. (2022, Μάρτιος 15). 22 Digital Nomad Jobs You Can Do from Anywhere in 2022. Ανάκτηση Μάρτιος 19, 2022, από <https://www.travelinglifestyle.net/digital-nomad-jobs/>

Zhao, C. (Σκηνοθέτης). (2020). Nomadland [Ταινία]. Ανάκτηση Ιανουάριος 19, 2022

Μίχος, Θ. (2021, Μάιος 8). Ένας αληθινός νομάς μιλάει για τη ζωή του. Ανάκτηση Ιανουάριος 18, 2022, από <https://www.news247.gr/sunday-edition/enas-alithnios-nomas-milaei-gia-ti-zoi-toy.9223539.html>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α: ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΕΡΕΥΝΑΣ

Digital Nomads Questionnaire

Hello Digital Nomads of this world!

You are being invited to answer the following Questionnaire, which is part of my Dissertation titled: “The phenomenon of Digital Nomads”. This Dissertation is being done by me as part of my MBA in Digital Business of the University of West Attica in Athens, Greece.

Digital Nomads and people who work remotely from all over the world are welcome to participate. The participation is anonymous and you can see the results upon completion.

The purpose of my Dissertation is to examine:

- (a) What caused the increase of Digital Nomads globally
- (b) What are their characteristics
- (c) Other point of views and / or criticism
- (d) Their favourite destinations and
- (e) If Greece could be an attractive destination for Digital Nomads

The questionnaire comprises 30 questions, separated in 4 sections (related with Demographics, Feelings, Capitalism and Greece). It will take you approximately 5 min to complete.

I thank you in advance for your participation.

Sofia Katrana

Section 1: Demographics

1. What is your gender?

- Female
- Male
- Non-binary or third gender

2. Which age group do you belong to?

- Younger than 20 years old
- 20 - 30 years old
- 30 - 40 years old
- 40 - 50 years old
- Older than 50 years old

3. What is your Country of Origin?

4. What is your family status?

- I am single
- I am in a relationship
- I am married
- I am divorced
- Other

5. What is your level of education?

- High School
- Technical School
- University - Bachelor's Degree
- University - Master's Degree

6. What is the kind of your current occupation? Are you a(n)...?

- Business Owner
- Company Employee Working Remotely
- Entrepreneur
- Freelancer
- Unemployed
- Other
- University - Doctorate
- None of the above

7. What is the field of your current occupation?

- Administrative
- Art & Creative
- Computer & IT
- Consulting
- Customer Service
- Data Entry
- Education & Training
- Marketing
- Project Management
- Writing
- Other

8. What is your monthly income in EUR?

- 0 - 500,00
- 501,00 - 1.000,00
- 1.001,00 - 1.500,00
- 1.501,00 - 2.000,00
- 2.001,00 - 2.500,00
- >2.500,00

Section 2: Digital Nomads and feelings

9. Do you feel lonely as a Digital Nomad (with or without family)?

- Not at all
- Little
- Somewhat
- Very
- Rather not say
- Check this box if you only work remotely and don't travel at all!

10. Do you feel homesick as a Digital Nomad?

- Not at all
- Little
- Somewhat
- Very
- Rather not say
- Check this box if you only work remotely and don't travel at all!

11. Do you feel insecure living away from your home country?

- Not at all
- Little
- Somewhat
- Very
- Rather not say
- Check this box if you only work remotely and don't travel at all!

Section 3: Digital Nomads and Capitalism

12. Which of the following describes you best as a Digital Nomad?

- I work remotely all the time and I travel a lot. I don't have a home base
- I work remotely all the time, I travel a lot, but I still have a home base
- I work remotely all the time and travel sometimes. I would NOT like to travel more
- I work remotely all the time and travel sometimes. I would like to travel more
- I work remotely all the time, but I don't travel at all

13. Why did you become a Digital Nomad? (You can choose more than one answer)

- Because of extreme circumstances (COVID - 19)
- Because my employer prompted / forced me to work remotely
- Because the cost of living in my home country is very high
- Because I couldn't find a job in my home country
- Because I don't like following Company Policies
- Because I always admired the nomadic way of life
- Because I love travelling around the world and meeting new cultures
- Because I have the freedom to live and work from anywhere I want
- Because I have a better work-life balance
- Because I have a more flexible work schedule
- Because I earn more money
- Because I finally do the job of my dreams
- None of the above

14. In what year did you start your life as a Digital Nomad?

15. Do you feel financially secure?

- Not at all
- Little
- Somewhat
- Very
- Rather not say

16. Do you earn more or less money working as Digital Nomad?

- Less
- More
- Approximately the same

17. Do you have a Health Insurance Program as a Digital Nomad?

- No
- Yes

18. Do you have a Retirement Plan as a Digital Nomad?

- No
- Yes

19. Which one of the following would you choose, if someone made you a job offer?

- Give up as a Digital Nomad and accept a 50% higher paying job position in my home country
- Give up as a Digital Nomad and accept a 100% higher paying job position in a foreign country and in an organization, that entails considerable travelling
- Give up as a Digital Nomad only if I created a family and found out that we couldn't make it (nomadic life conflicts with our family plans)
- I wouldn't change being a Digital Nomad for anything. For me it's a way of life. I just love it

Section 4: Digital Nomads and Greece

20. In which country are you living right now?

21. What are the advantages of this country for a Digital Nomad?
(You can choose more than one answer)

- A big Digital Nomad Community
- Beautiful country
- Easy access (airports, ports, railway stations, bus stations etc.)
- Easy communication with locals (language)
- Excellent weather
- Low cost of living
- Many accommodation options
- Many co-working spaces
- Many food options
- Many leisure activities and/or sightseeing
- Simple and fast procedures (no bureaucracy at all)
- The internet is ubiquitous and really fast
- VISA for Digital Nomads
- Warm and welcoming local society
- None of the above

22. How long do you usually stay in a place?

- Up to 1 week
- 2 weeks
- 3 weeks
- 4 weeks
- Up to 2 months
- Up to 3 months
- 4 months or more
- It varies
- Check this box if you only work remotely and don't travel at all!

23. Where do you usually stay?

- Airbnb or equivalent
- Co-living spaces
- Friends or family
- Furnished apartments
- Hotel
- Other
- Hostel

24. How much money do you usually spend in a place (accommodation, food, transport etc)?

- 0,00 - 100,00 EUR per week
- 101,00 - 200,00 EUR per week
- 201,00 - 300,00 EUR per week
- 301,00 - 400,00 EUR per week
- 401,00 - 500,00 EUR per week
- More than 500,00 EUR per week
- Check this box if you only work remotely and don't travel at all!

25. Have you ever visited Greece?

- No
- Yes
- I am Greek!

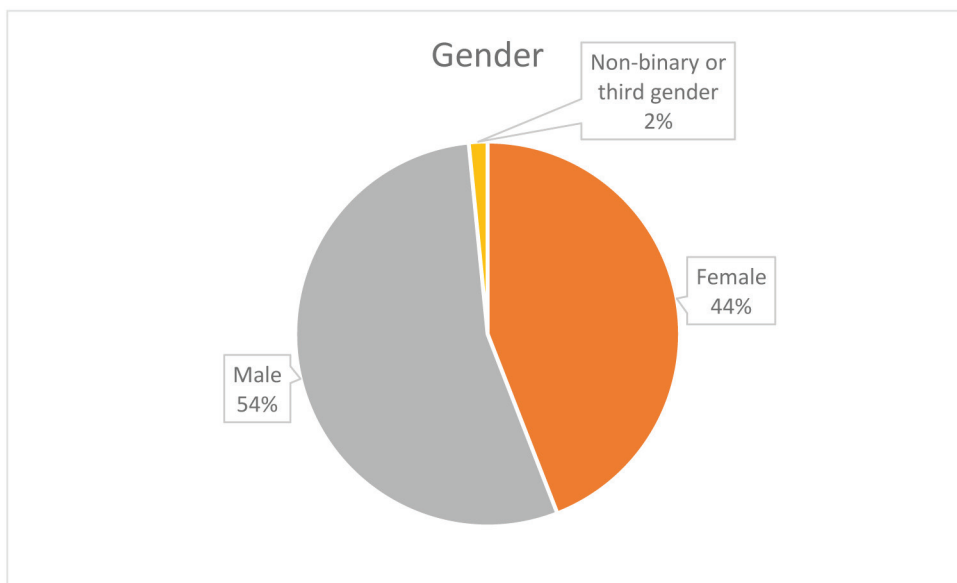
26. Would you choose Greece to live as a Digital Nomad?

- No
- Maybe
- Yes
- I am already in Greece!
- Don't know

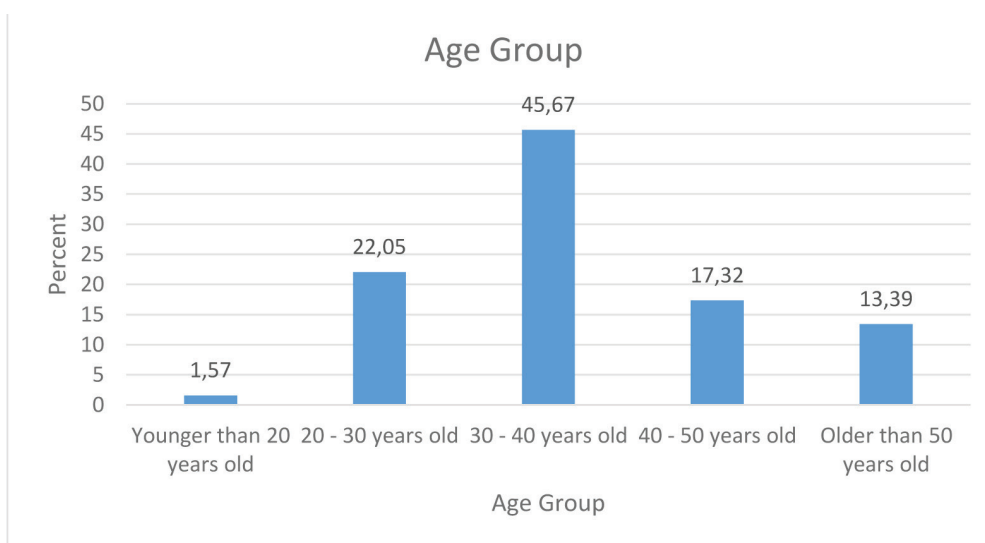
27. If you answered "No" to the previous question, please elaborate.

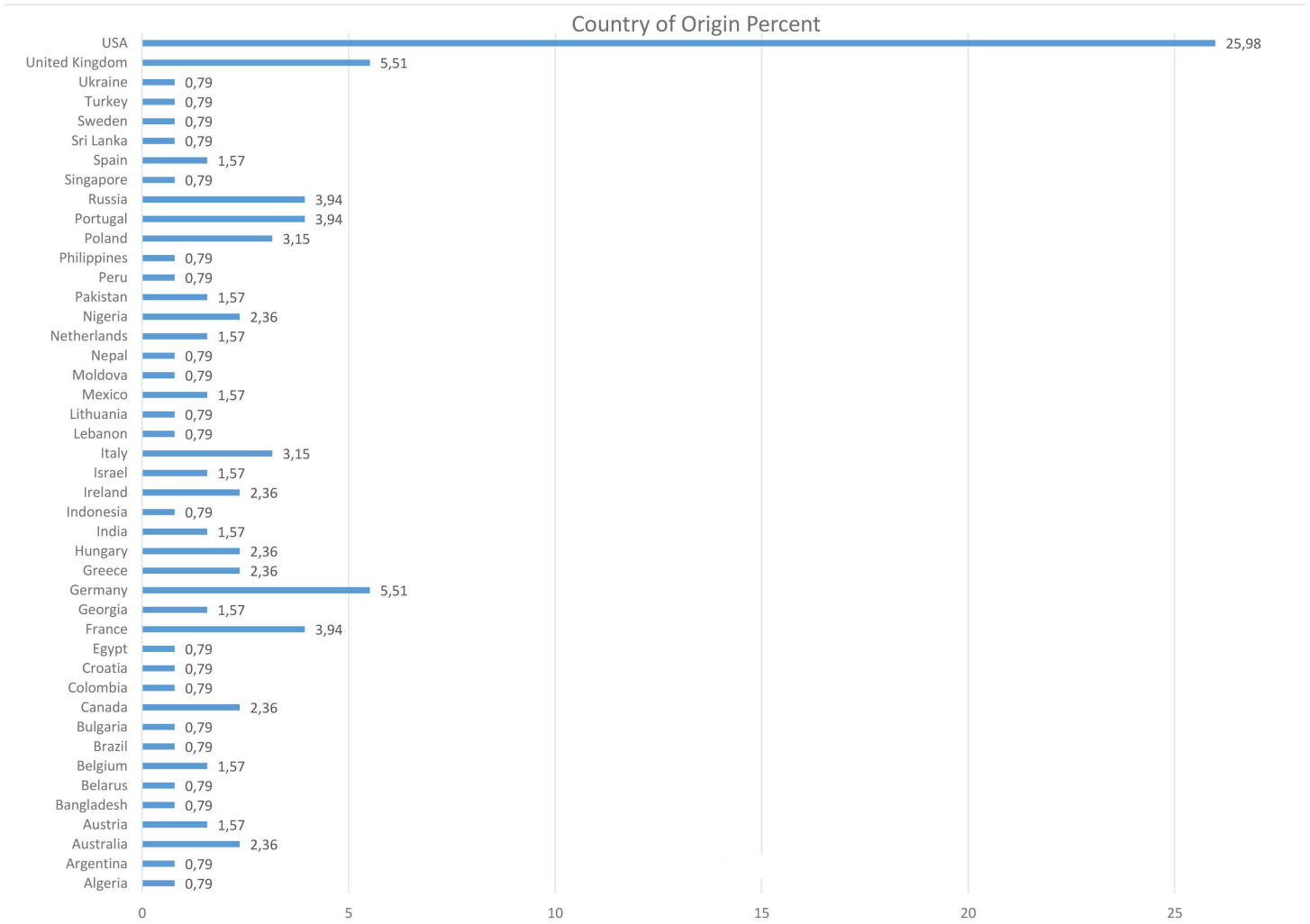
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β: ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

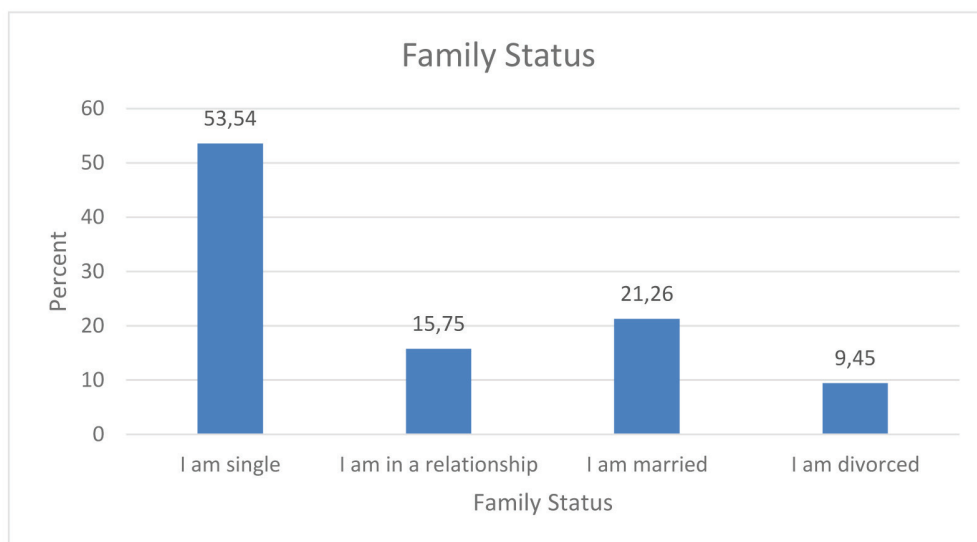
Γράφημα 1

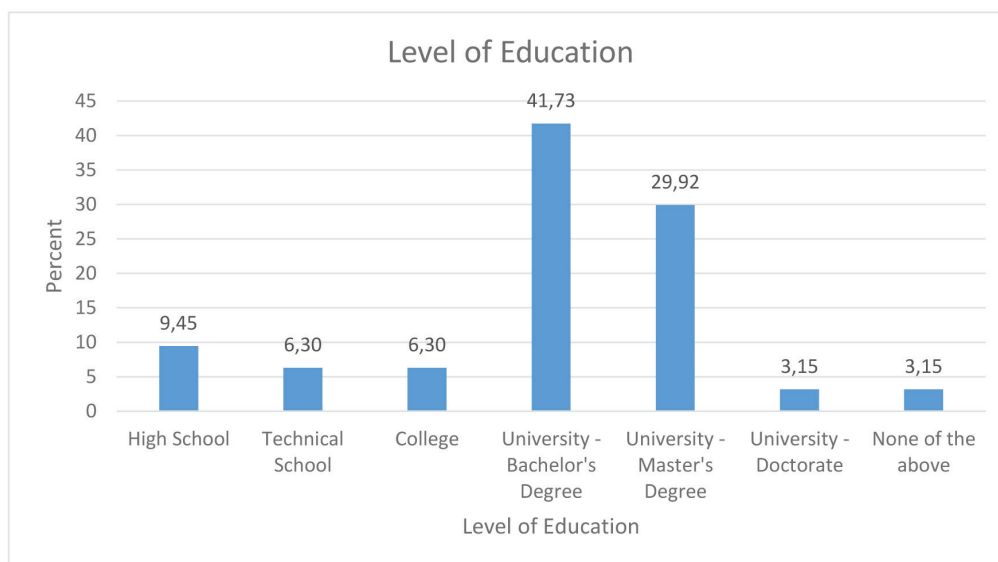
Γράφημα 2

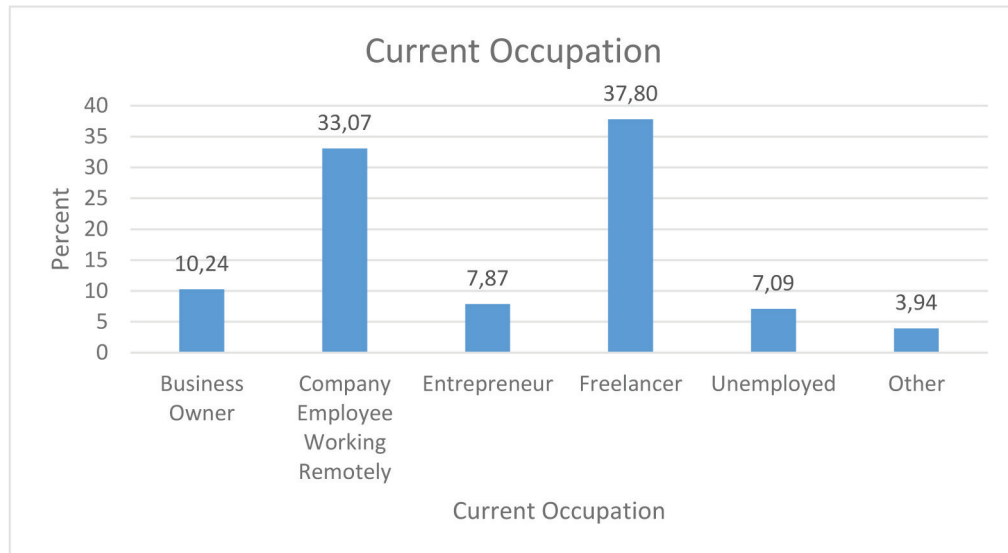
Γράφημα 3

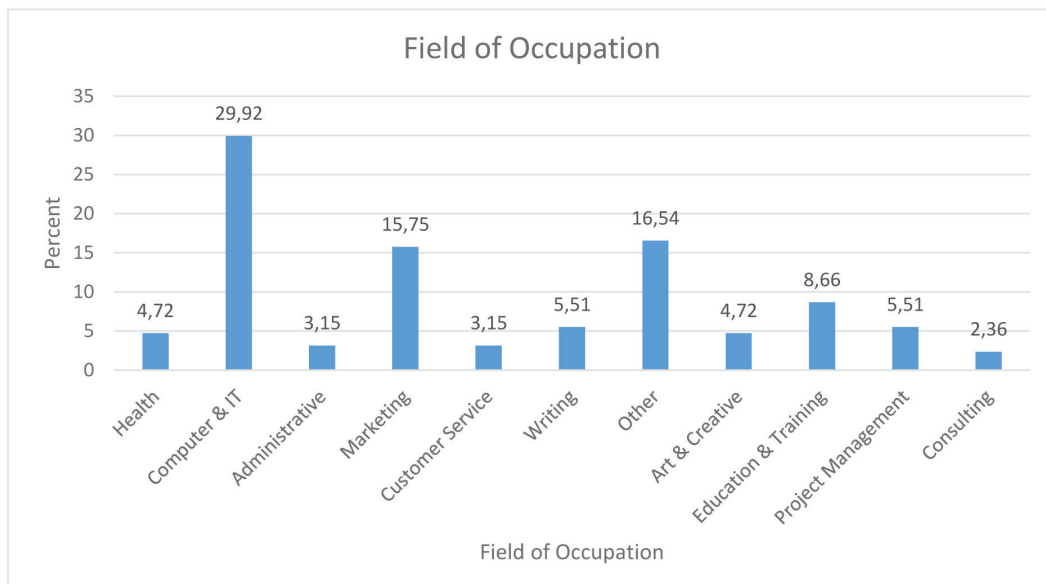
Γράφημα 4

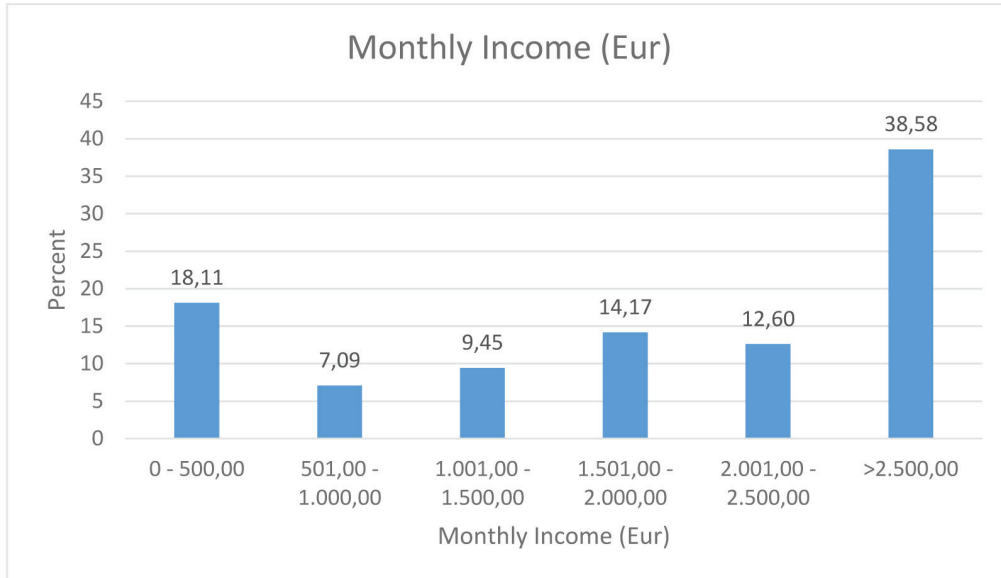
Γράφημα 5

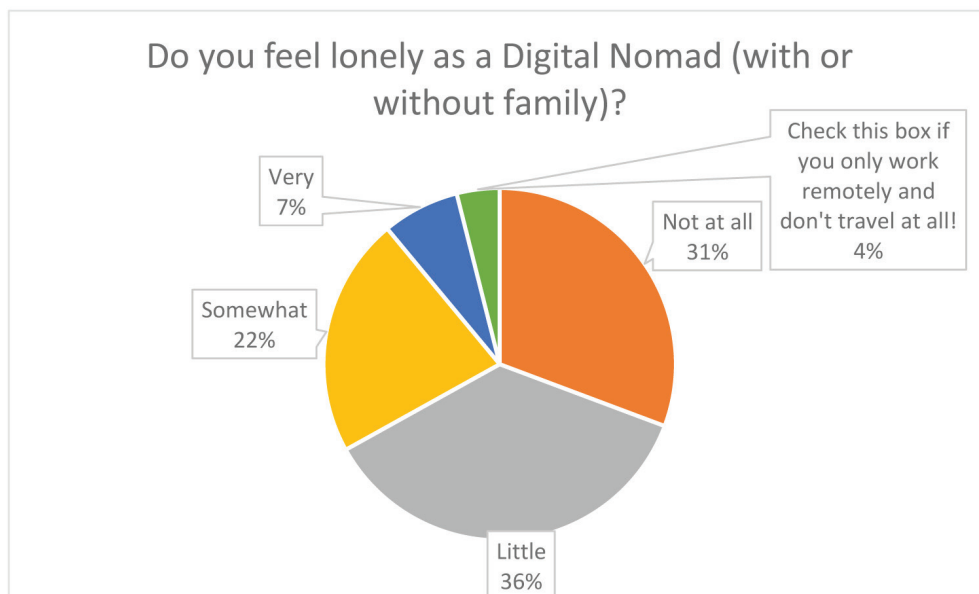
Γράφημα 6

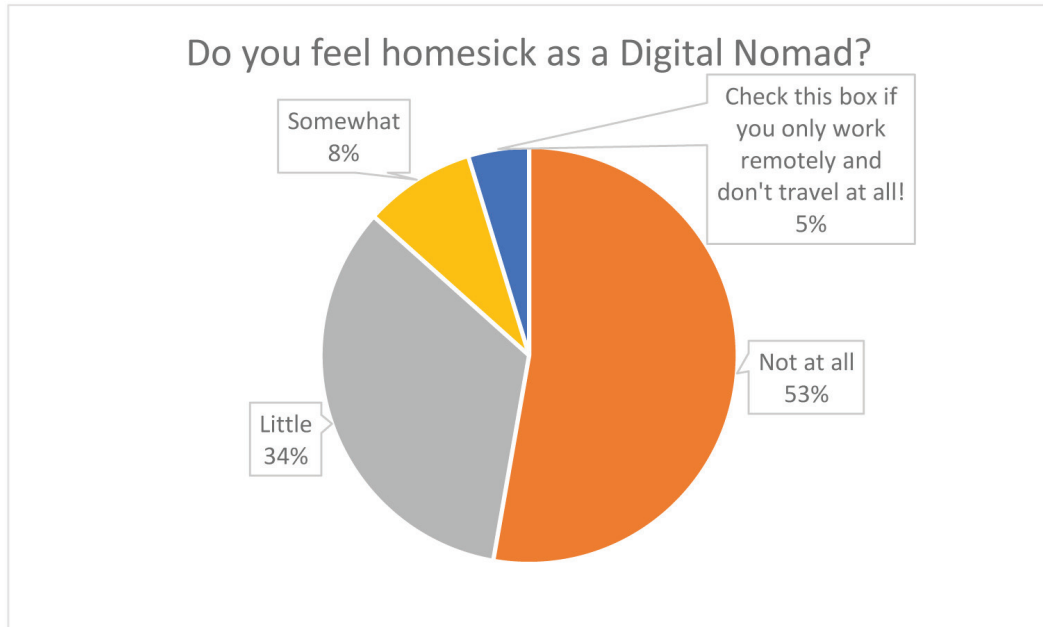
Γράφημα 7

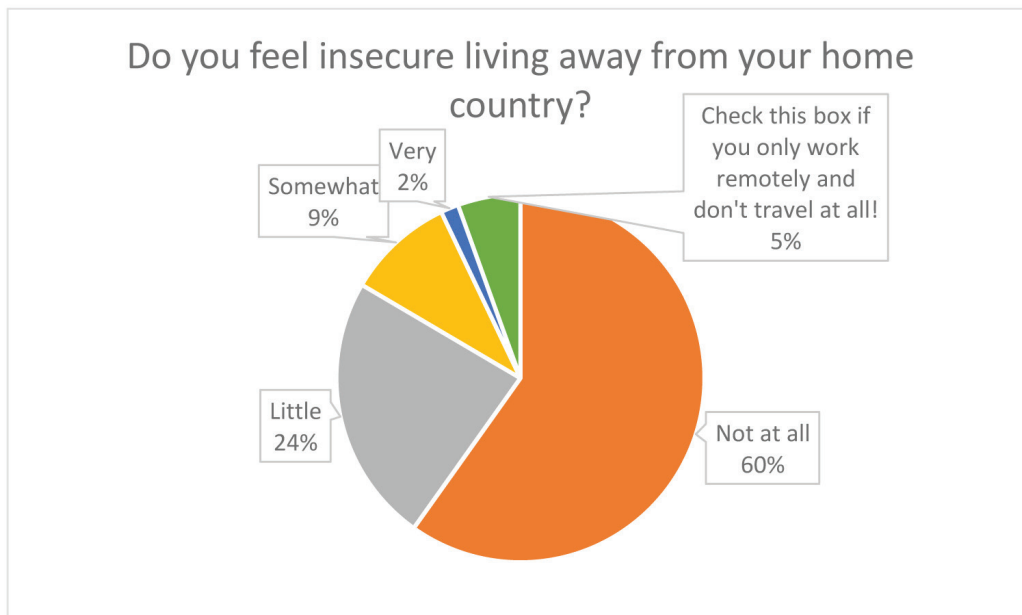
Γράφημα 8

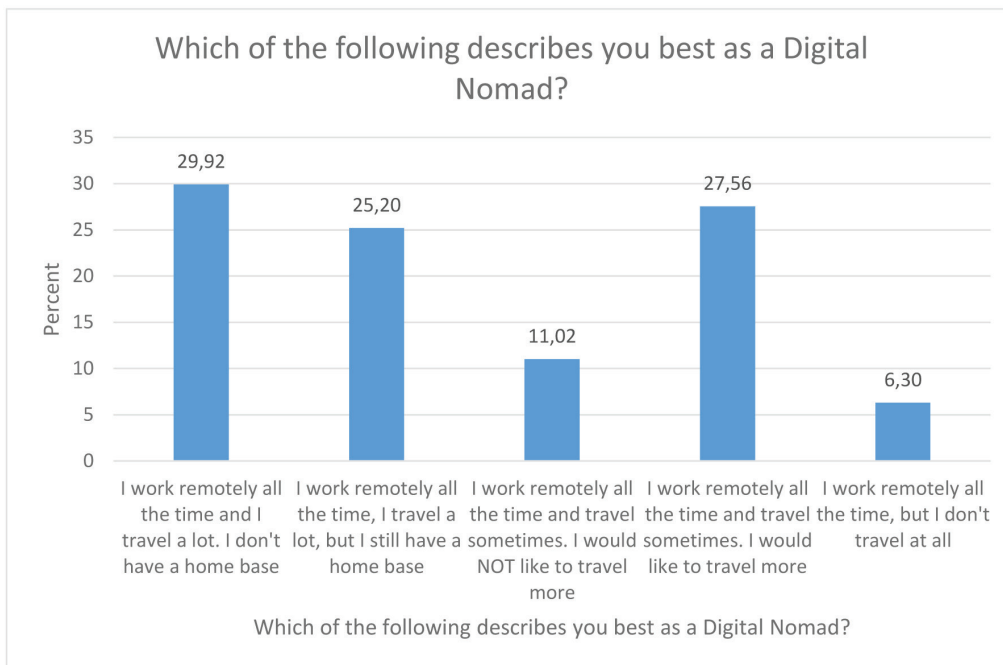
Γράφημα 9

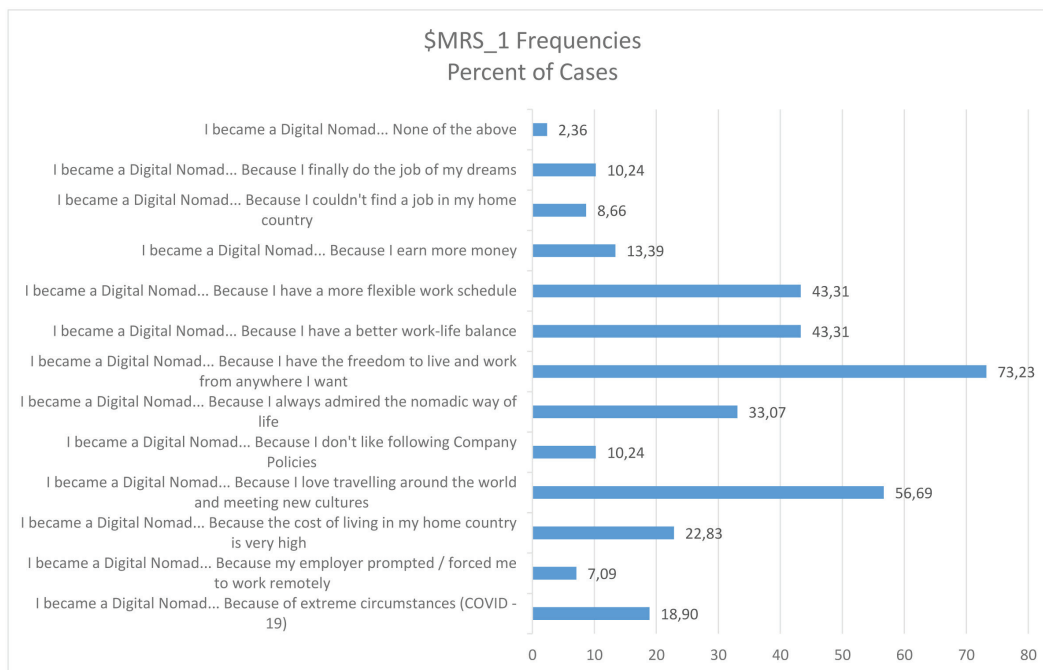
Γράφημα 10

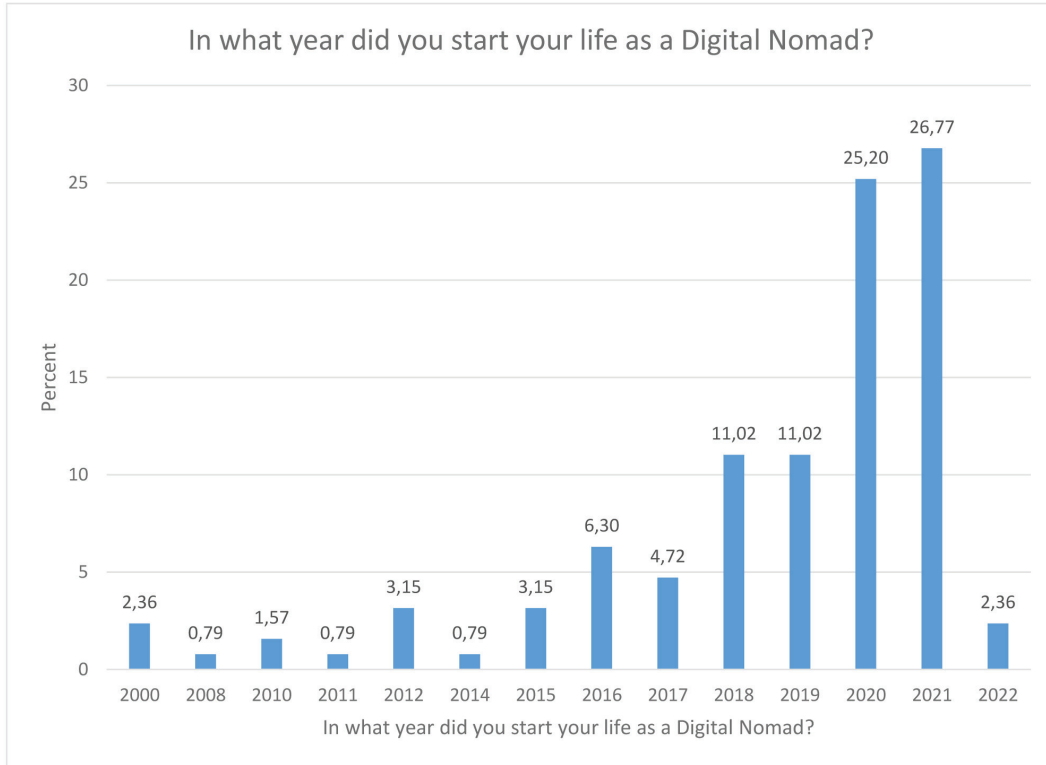
Γράφημα 11

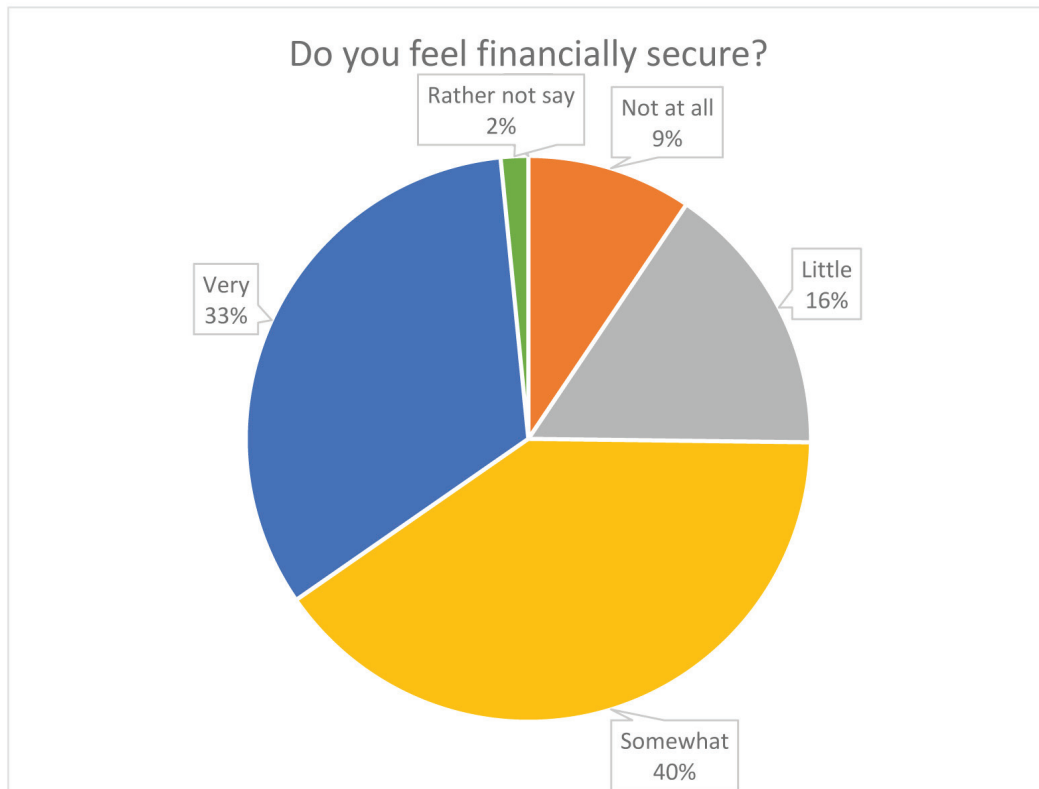
Γράφημα 12

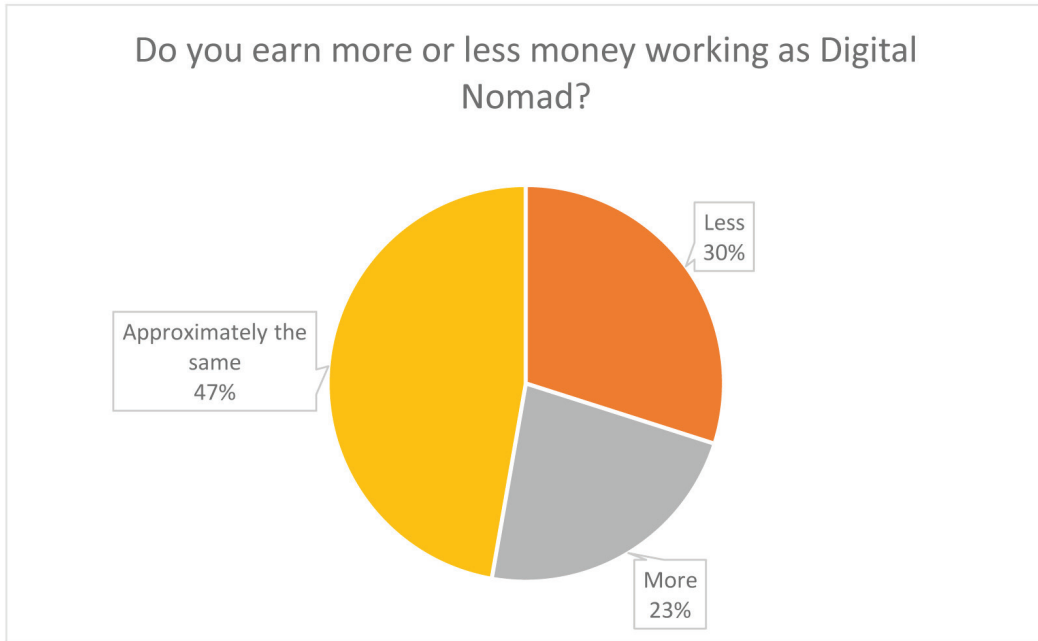
Γράφημα 13

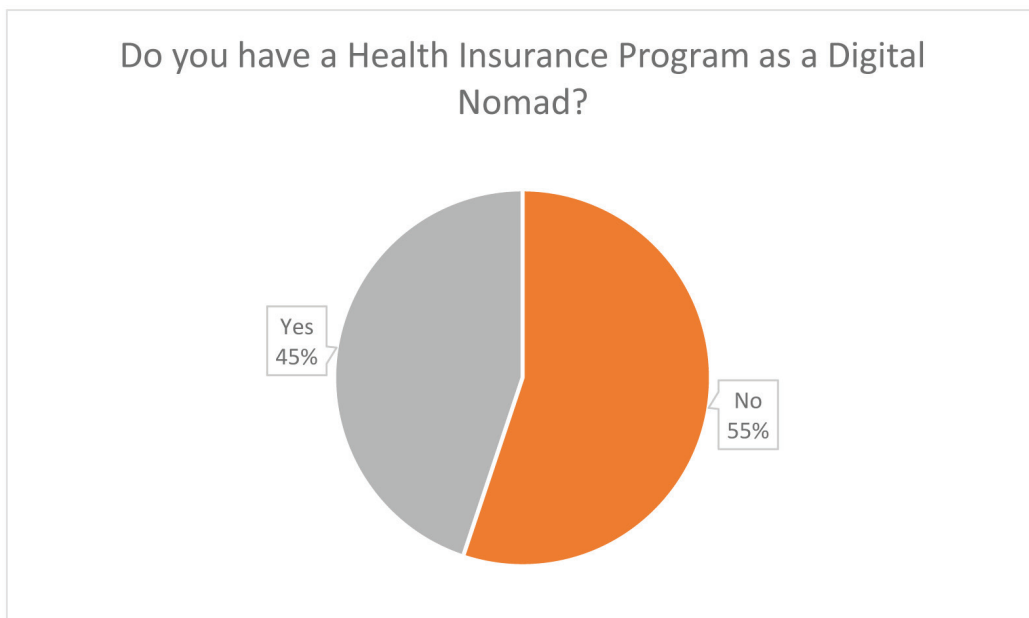
Γράφημα 14

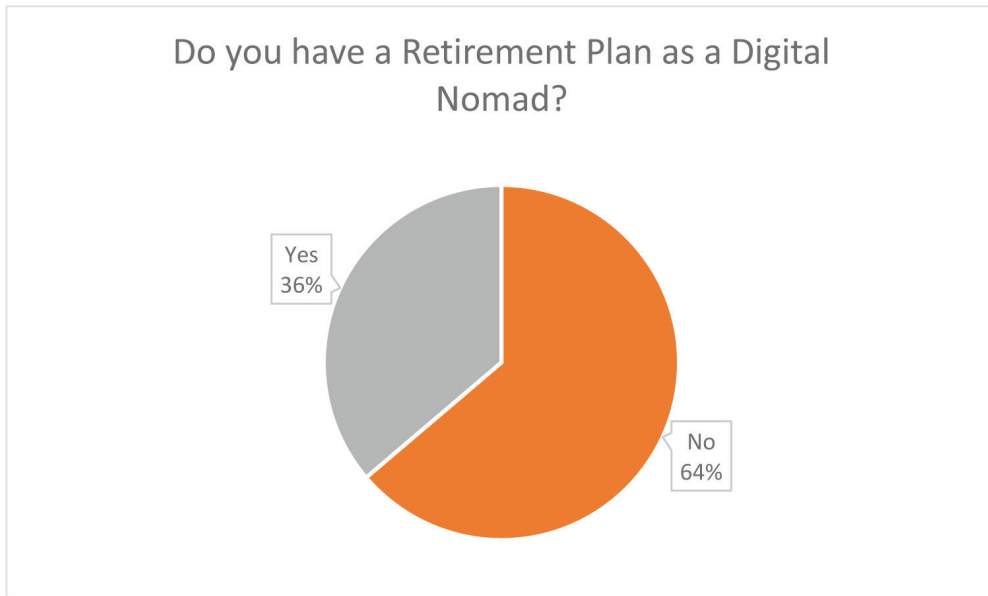
Γράφημα 15

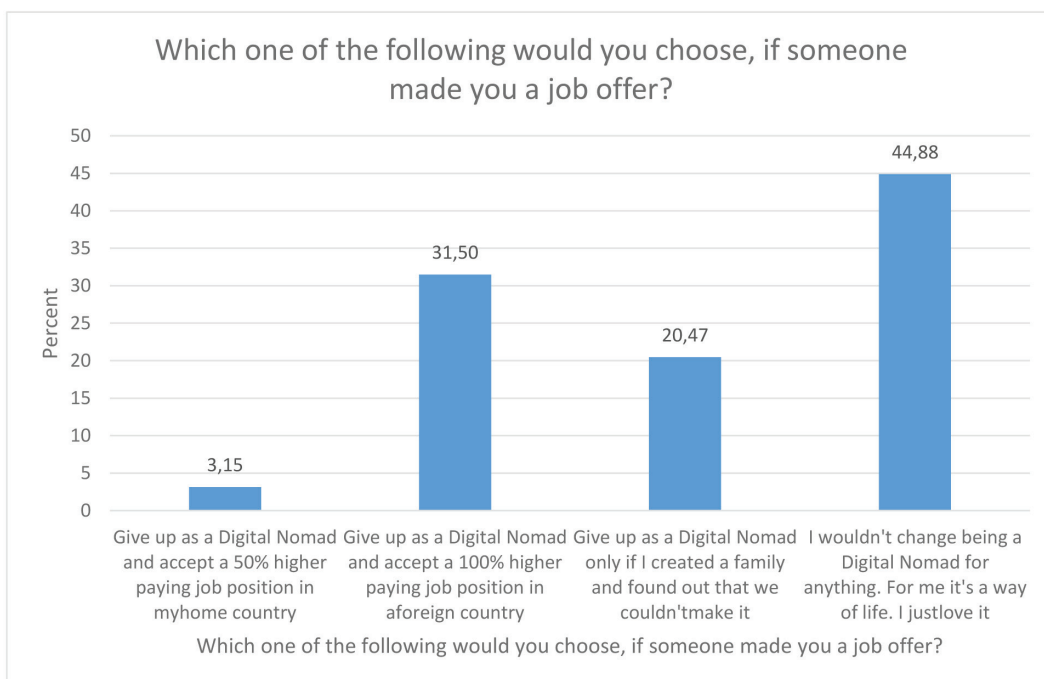
Γράφημα 16

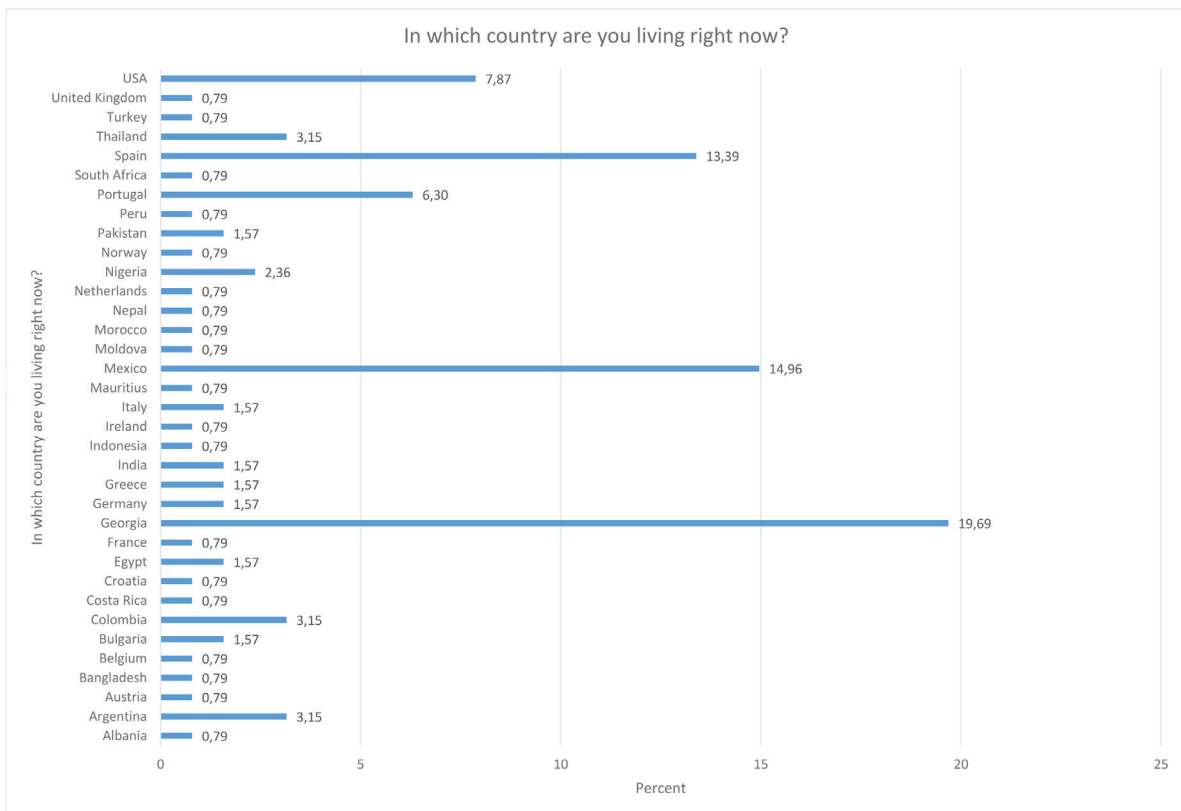
Γράφημα 17

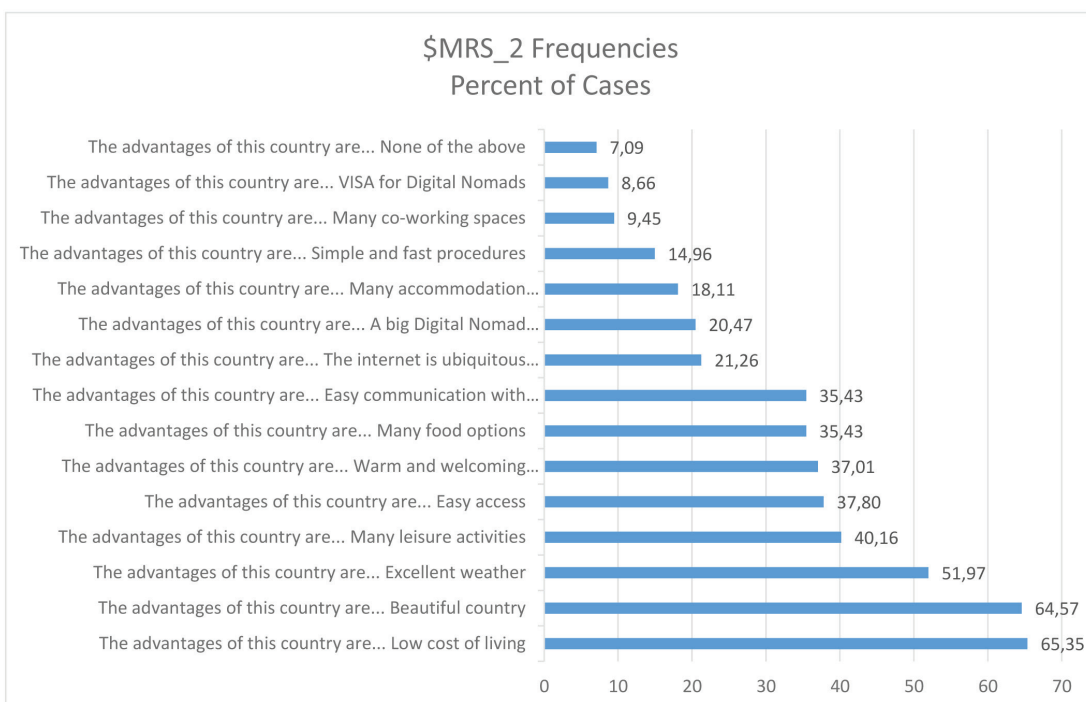
Γράφημα 18

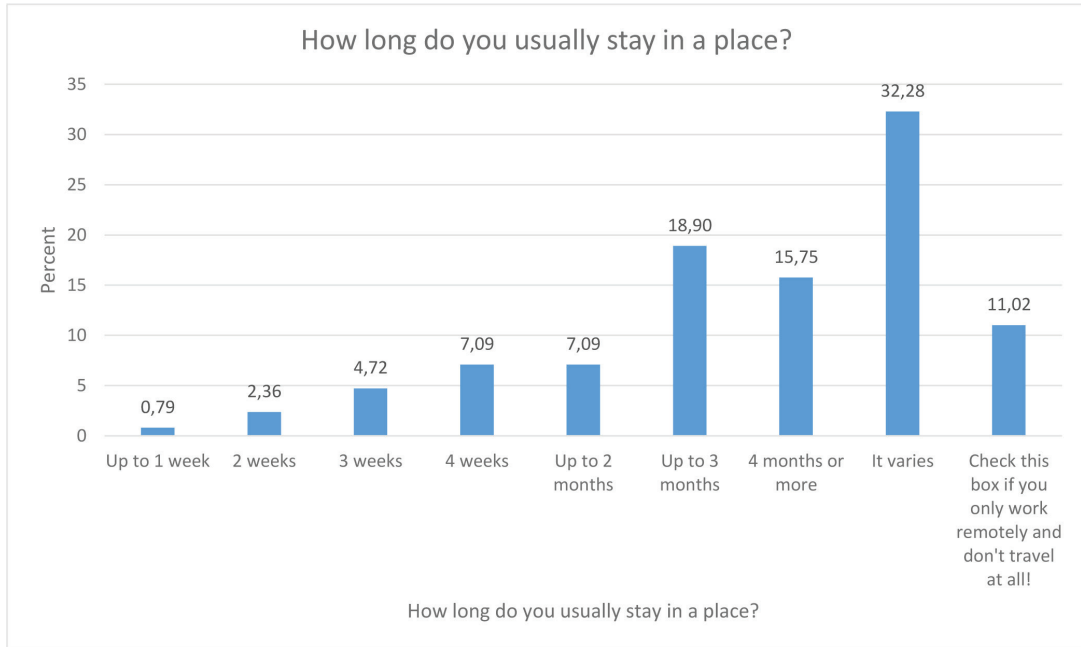
Γράφημα 19

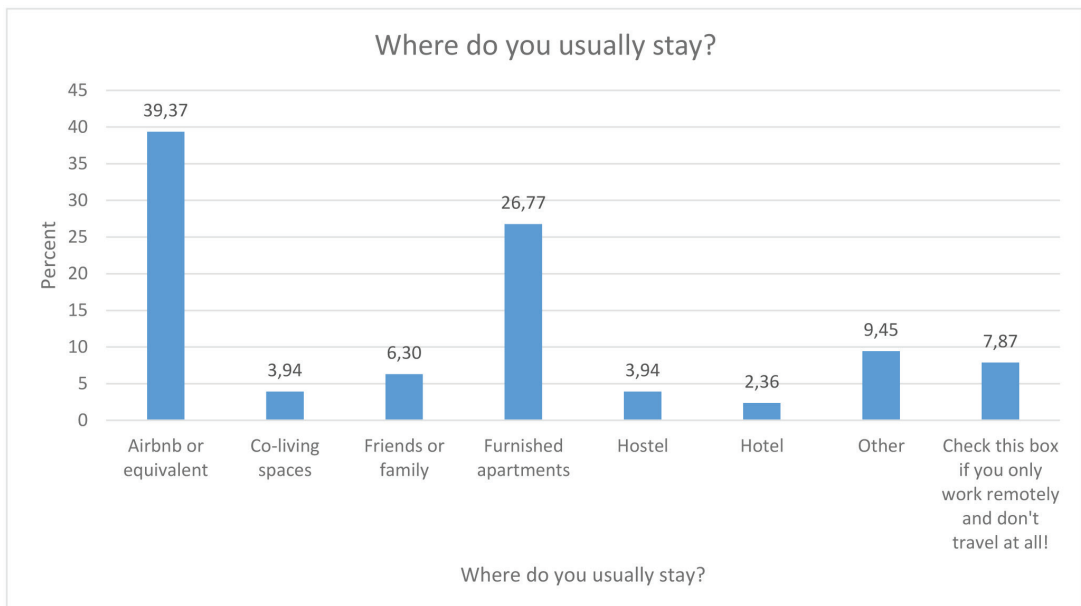
Γράφημα 20

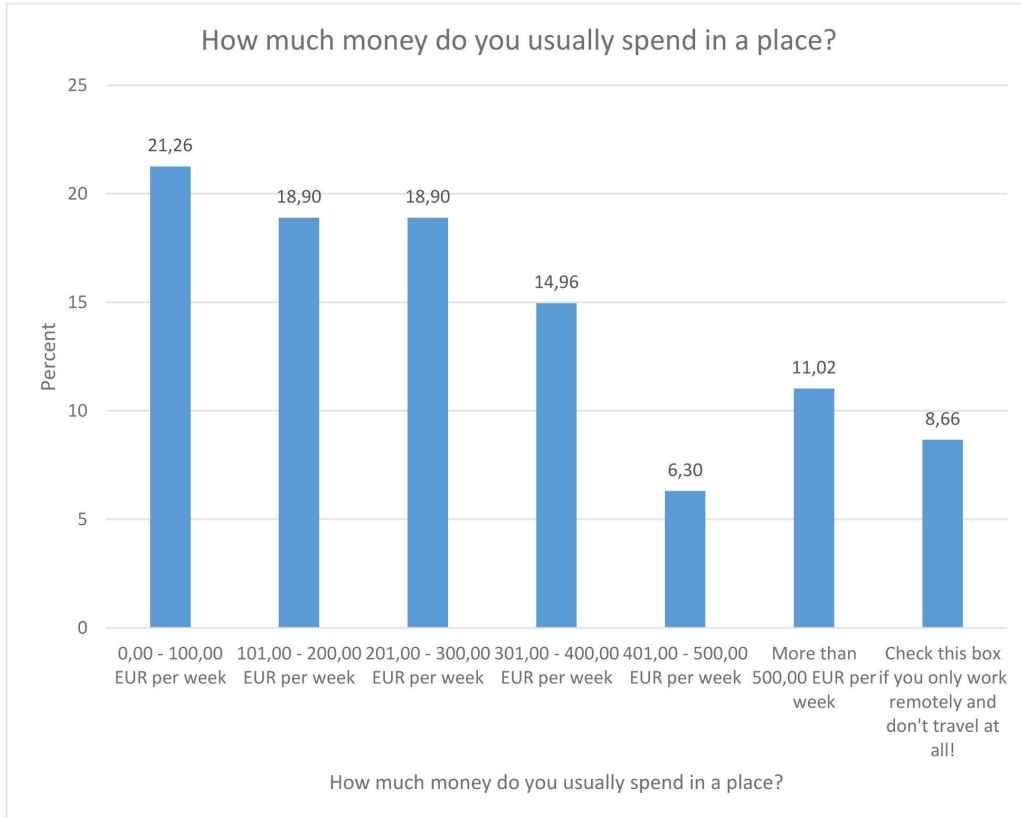
Γράφημα 21

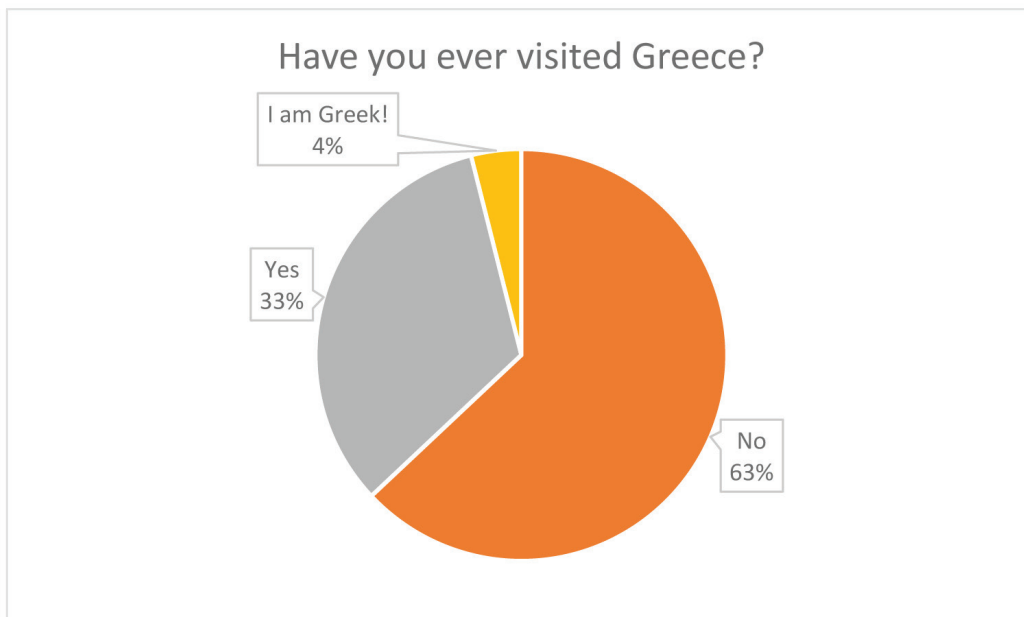
Γράφημα 22

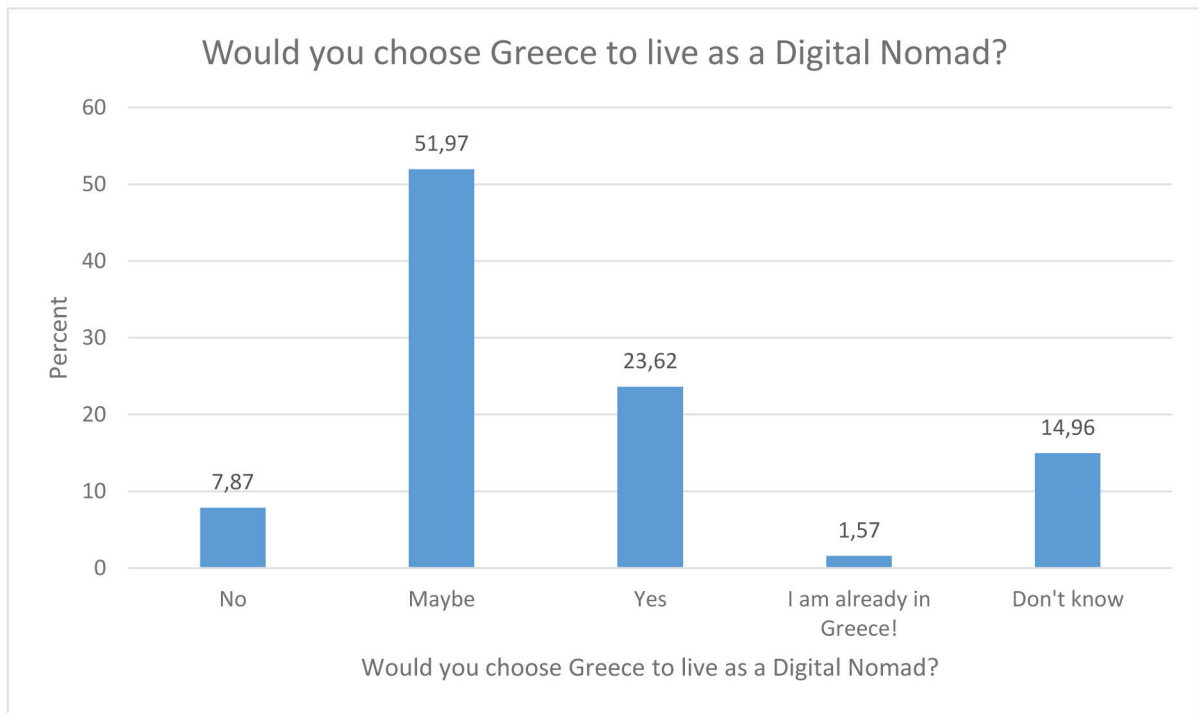
Γράφημα 23

Γράφημα 24

Γράφημα 25

Γράφημα 26

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

1. Εάν σχετίζεται το είδος του επαγγέλματος με το μηνιαίο εισόδημα.
2. Εάν σχετίζεται το αίσθημα της οικονομικής ασφάλειας με το μηνιαίο εισόδημα.
3. Εάν σχετίζεται το αίσθημα της οικονομικής ασφάλειας με τον τύπο Ψ.Ν.
4. Εάν σχετίζεται η χώρα προέλευσης με τη χώρα προορισμού.
5. Εάν σχετίζεται η χώρα προέλευσης με το ηλικιακό γκρουπ.
6. Εάν σχετίζεται η χώρα προορισμού με το ηλικιακό γκρουπ.
7. Εάν σχετίζεται το διάστημα παραμονής σε μία χώρα με τον τύπο Ψ.Ν.
8. Εάν σχετίζεται το αίσθημα της οικονομικής ασφάλειας με το ηλικιακό γκρουπ.
9. Εάν σχετίζεται το αίσθημα της οικονομικής ασφάλειας με το αίσθημα της μοναξιάς.
10. Εάν σχετίζεται η χώρα προέλευσης με το εάν θα επέλεγαν την Ελλάδα για να ζήσουν ως Ψ.Ν.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ: ΠΙΝΑΚΕΣ

Current Occupation * Monthly Income (Eur) Crosstabulation

Count		Monthly Income (Eur)						Total
		0 - 500,00	501,00 - 1.000,00	1.001,00 - 1.500,00	1.501,00 - 2.000,00	2.001,00 - 2.500,00	>2.500,00	
Current Occupation	Business Owner	1	0	2	1	2	7	13
	Company Employee Working Remotely	2	1	3	8	6	22	42
	Entrepreneur	3	1	0	2	3	1	10
	Freelancer	7	7	7	6	4	17	48
	Unemployed	8	0	0	0	0	1	9
	Other	2	0	0	1	1	1	5
Total		23	9	12	18	16	49	127

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	58,470 ^a	25	,000
Likelihood Ratio	54,423	25	,001
Linear-by-Linear Association	17,458	1	,000
N of Valid Cases	127		

a. 27 cells (75,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,35.

Πίνακας 5

Monthly Income (Eur) * Do you feel financially secure? Crosstabulation

Count		Do you feel financially secure?					Total
		Not at all	Little	Somewhat	Very	Rather not say	
Monthly Income (Eur)	0 - 500,00	6	7	8	2	0	23
	501,00 - 1.000,00	2	3	4	0	0	9
	1.001,00 - 1.500,00	1	4	4	3	0	12
	1.501,00 - 2.000,00	1	2	10	5	0	18
	2.001,00 - 2.500,00	1	3	7	5	0	16
	>2.500,00	1	1	18	27	2	49
Total		12	20	51	42	2	127

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	44,565 ^a	20	,001
Likelihood Ratio	49,241	20	,000
Linear-by-Linear Association	35,166	1	,000
N of Valid Cases	127		

a. 21 cells (70,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,14.

Πίνακας 6

Do you feel financially secure? * Which of the following describes you best as a Digital Nomad? Crosstabulation

Count

		Which of the following describes you best as a Digital Nomad?					Total
		I work remotely all the time and I don't have a home base	I work remotely all the time, I travel a lot, but I still have a home base	I work remotely all the time and travel sometimes. I would NOT like to travel more	I work remotely all the time and travel sometimes. I would like to travel more	I work remotely all the time, but I don't travel at all	
Do you feel financially secure?	Not at all	3	2	3	2	2	12
	Little	8	0	0	11	1	20
	Somewhat	12	21	5	12	1	51
	Very	15	9	5	10	3	42
	Rather not say	0	0	1	0	1	2
Total		38	32	14	35	8	127

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	37,806 ^a	16	,002
Likelihood Ratio	39,166	16	,001
Linear-by-Linear Association	,584	1	,445
N of Valid Cases	127		

a. 15 cells (60,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,13.

Πίνακας 7

Country of Origin * Age Group Crosstabulation

Count

Country of Origin	Age Group					Total
	Younger than 20 years old	20 - 30 years old	30 - 40 years old	40 - 50 years old	Older than 50 years old	
USA	0	4	15	7	7	33
Portugal	0	1	4	0	0	5
Australia	0	0	3	0	0	3
Italy	0	1	3	0	0	4
Russia	0	2	3	0	0	5
France	0	0	2	1	2	5
Mexico	0	0	2	0	0	2
Nigeria	1	0	2	0	0	3
Poland	0	2	2	0	0	4
Spain	0	0	2	0	0	2
Bangladesh	0	0	1	0	0	1
Belgium	0	0	1	1	0	2
Brazil	0	0	1	0	0	1
Bulgaria	0	0	1	0	0	1
Canada	0	0	1	2	0	3
Colombia	0	0	1	0	0	1
Egypt	0	0	1	0	0	1
Georgia	0	1	1	0	0	2
Germany	0	5	1	1	0	7
Greece	0	1	1	1	0	3
Ireland	0	1	1	0	1	3
Lebanon	0	0	1	0	0	1
Lithuania	0	0	1	0	0	1
Moldova	0	0	1	0	0	1
Netherlands	0	0	1	1	0	2
Philippines	0	0	1	0	0	1
Singapore	0	0	1	0	0	1
Sri Lanka	0	0	1	0	0	1
Sweden	0	0	1	0	0	1
United Kingdom	0	2	1	3	1	7
Algeria	0	0	0	0	1	1
Argentina	0	1	0	0	0	1
Austria	0	0	0	1	1	2
Belarus	0	0	0	0	1	1
Croatia	0	0	0	0	1	1
Hungary	0	1	0	2	0	3
India	0	1	0	0	1	2
Indonesia	1	0	0	0	0	1
Israel	0	0	0	1	1	2
Nepal	0	1	0	0	0	1
Pakistan	0	2	0	0	0	2
Peru	0	0	0	1	0	1
Turkey	0	1	0	0	0	1
Ukraine	0	1	0	0	0	1
Total	2	28	58	22	17	127

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	217,370 ^a	172	,011
Likelihood Ratio	151,119	172	,873
N of Valid Cases	127		

a. 217 cells (98,6%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,02.

In which country are you living right now? * Age Group Crosstabulation

Count		Age Group					Total
		Younger than 20 years old	20 - 30 years old	30 - 40 years old	40 - 50 years old	Older than 50 years old	
In which country are you living right now?	Georgia	0	5	16	1	3	25
	Mexico	0	5	7	4	3	19
	Spain	0	6	8	1	2	17
	USA	0	2	1	4	3	10
	Portugal	0	0	5	2	1	8
	Argentina	0	2	2	0	0	4
	Thailand	0	1	2	1	0	4
	Colombia	0	0	2	0	2	4
	Nigeria	1	0	2	0	0	3
	Germany	0	2	0	0	0	2
	Pakistan	0	2	0	0	0	2
	Greece	0	1	1	0	0	2
	India	0	1	0	0	1	2
	Italy	0	1	1	0	0	2
	Bulgaria	0	0	1	1	0	2
	Egypt	0	0	1	1	0	2
	Albania	0	0	1	0	0	1
	Austria	0	0	0	0	1	1
	Bangladesh	0	0	1	0	0	1
	Belgium	0	0	0	1	0	1
	Costa Rica	0	0	1	0	0	1
	Croatia	0	0	0	1	0	1
	France	0	0	0	1	0	1
	Indonesia	1	0	0	0	0	1
	Ireland	0	0	1	0	0	1
	Mauritius	0	0	0	0	1	1
	Moldova	0	0	1	0	0	1
	Morocco	0	0	0	1	0	1
	Nepal	0	0	1	0	0	1
	Netherlands	0	0	1	0	0	1
Norway	0	0	1	0	0	1	
Peru	0	0	0	1	0	1	
South Africa	0	0	1	0	0	1	
Turkey	0	0	0	1	0	1	
United Kingdom	0	0	0	1	0	1	
Total		2	28	58	22	17	127

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	194,124 ^a	136	,001
Likelihood Ratio	121,421	136	,810
N of Valid Cases	127		

a. 171 cells (97,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,02.

**How long do you usually stay in a place? * Which of the following describes you best as a Digital Nomad?
Crosstabulation**

Count

		Which of the following describes you best as a Digital Nomad?					Total
		I work remotely all the time and I travel a lot. I don't have a home base	I work remotely all the time, I travel a lot, but I still have a home base	I work remotely all the time and travel sometimes. I would NOT like to travel more	I work remotely all the time and travel sometimes. I would like to travel more	I work remotely all the time, but I don't travel at all	
How long do you usually stay in a place?	It varies	13	10	4	13	1	41
	Up to 3 months	8	9	2	5	0	24
	4 weeks	7	1	1	0	0	9
	4 months or more	7	3	2	8	0	20
	3 weeks	2	1	1	2	0	6
	Up to 2 months	1	5	1	2	0	9
	Up to 1 week	0	1	0	0	0	1
	2 weeks	0	2	1	0	0	3
	Check this box if you only work remotely and don't travel at all!	0	0	2	5	7	14
Total		38	32	14	35	8	127

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	83,738 ^a	32	,000
Likelihood Ratio	70,768	32	,000
Linear-by-Linear Association	12,977	1	,000
N of Valid Cases	127		

a. 36 cells (80,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,06.

Age Group * Do you feel financially secure? Crosstabulation

Count

		Do you feel financially secure?					Total
		Not at all	Little	Somewhat	Very	Rather not say	
Age Group	Younger than 20 years old	1	0	0	1	0	2
	20 - 30 years old	1	1	15	11	0	28
	30 - 40 years old	5	11	25	17	0	58
	40 - 50 years old	2	4	7	9	0	22
	Older than 50 years old	3	4	4	4	2	17
Total		12	20	51	42	2	127

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	28,128 ^a	16	,031
Likelihood Ratio	23,858	16	,093
Linear-by-Linear Association	,773	1	,379
N of Valid Cases	127		

a. 15 cells (60,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,03.

Πίνακας 12

Do you feel lonely as a Digital Nomad (with or without family)? * Do you feel financially secure? Crosstabulation

Count

		Do you feel financially secure?					Total
		Not at all	Little	Somewhat	Very	Rather not say	
Do you feel lonely as a Digital Nomad (with or without family)?	Not at all	5	5	15	14	0	39
	Little	3	10	18	15	0	46
	Somewhat	0	2	15	10	1	28
	Very	2	2	2	3	0	9
	Check this box if you only work remotely and don't travel at all!	2	1	1	0	1	5
Total		12	20	51	42	2	127

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	30,199 ^a	16	,017
Likelihood Ratio	25,943	16	,055
Linear-by-Linear Association	,332	1	,564
N of Valid Cases	127		

a. 17 cells (68,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,08.

Πίνακας 13

Country of Origin * Would you choose Greece to live as a Digital Nomad? Crosstabulation

Count

		Would you choose Greece to live as a Digital Nomad?					Total
		No	Maybe	Yes	I am already in Greece!	Don't know	
Country of Origin	USA	1	16	11	0	5	33
	United Kingdom	0	5	1	0	1	7
	Germany	0	4	2	0	1	7
	Russia	0	4	1	0	0	5
	Portugal	0	3	0	0	2	5
	France	0	1	1	0	3	5
	Italy	0	4	0	0	0	4
	Poland	1	1	1	0	1	4
	Hungary	1	2	0	0	0	3
	Nigeria	0	1	2	0	0	3
	Australia	2	1	0	0	0	3
	Canada	0	1	0	0	2	3
	Greece	0	0	1	2	0	3
	Ireland	2	0	1	0	0	3
	Austria	0	2	0	0	0	2
	Israel	0	2	0	0	0	2
	Netherlands	0	1	1	0	0	2
	Pakistan	0	1	1	0	0	2
	Belgium	0	1	0	0	1	2
	Spain	1	1	0	0	0	2
	Georgia	0	0	1	0	1	2
	India	1	0	1	0	0	2
	Mexico	0	0	1	0	1	2
	Algeria	0	1	0	0	0	1
	Argentina	0	1	0	0	0	1
	Bangladesh	0	1	0	0	0	1
	Belarus	0	1	0	0	0	1
	Bulgaria	0	1	0	0	0	1
	Egypt	0	1	0	0	0	1
	Indonesia	0	1	0	0	0	1
	Lebanon	0	1	0	0	0	1
	Lithuania	0	1	0	0	0	1
	Moldova	0	1	0	0	0	1
	Peru	0	1	0	0	0	1
	Sri Lanka	0	1	0	0	0	1
	Sweden	0	1	0	0	0	1
	Turkey	0	1	0	0	0	1
	Ukraine	0	1	0	0	0	1
	Brazil	0	0	1	0	0	1
	Colombia	0	0	1	0	0	1
	Philippines	0	0	1	0	0	1
	Singapore	0	0	1	0	0	1
	Croatia	0	0	0	0	1	1
	Nepal	1	0	0	0	0	1
Total		10	66	30	2	19	127

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	222,935 ^a	172	,005
Likelihood Ratio	140,228	172	,964
N of Valid Cases	127		

a. 218 cells (99,1%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,02.

ΕΝΑ

Ινστιτούτο
Εναλλακτικών
Πολιτικών

ΕΝΑ Ινστιτούτο
Εναλλακτικών Πολιτικών
Ζαλοκώστα 8, 106 71 Αθήνα,
+30 210 364 7912

info@enainstitute.org
www.enainstitute.org

** Η παρούσα δημοσίευση εκφράζει τις απόψεις
του συγγραφέα και δεν εκφράζει απαραίτητα ή
και στο σύνολό της το ΕΝΑ*

